

ЗАШТИТНА МОЋ БИЉАКА

*„Цвеће и воће јесу увек добро дошли
иријашељски дарови; цвеће зајмо шито
нас оно собом дивно убеђује, да је и
један зрачак лепоће ирејнежнији од свију
мајеријалних користи овога света, а
воће*

*је ојет и зајмо иријашан дар, шито је и оно
ујраво цвеће с извесном коришћу, и шито
оно доушито, да му се нека уображена
цена иријаше.*

*Ако би ме ко год позвао на сито миља иуито
да ја походим, и ако би ме зајмо с кориом
лепоће свежеј воћа настрада, онда дих иото
мишљења био, да учињеном иуито
иошитоно одговара овака настрада.“*

Венчић ивањског цвећа на вратима куће

Сједињен са природом, човек је у прошлости у природу веровао, њој се клањао и од ње страховао. Верујући у моћ биљака, од њих је стварао симболе. Биљке су неретко биле једини лек, а у њихову апотропејску (заштитну) моћ чврсто је веровао. Амајлије као средство за заштиту од несреће и урока најчешће су прављене од биљака. Готово да нема српске народне песме у којој нису поменути неко дрво или цвет. Најчешће су биљке супституција младића или девојке, „зелен бор и вита јела“. У бескрајној вери ишло се чак до замишљања биљака са чаробним дејством: „Искојај корен иокорносити, на коме је грање од молишави, а цвеш од смиреносити, ја ја скрши рукама добродушносити; Исуси ја уздржањем у иосито и ишитоцај ја иријељивошито и иуитољивошито; Па онда ја иросеј на сито чисте савести; Па ја усити у кошао иослушносити; И налит ја водом својих суза; И иокри ја иоклојцем

своје љубави; Пошитоали срдачном иоилошом; Зајари смиреношито; Излит ја на чанак расуђења; Овај лек иошом често иримени на ране своја срца; И иако неш умалишито своје иреће.“

Спознајући веру у заштитну моћ биљака, а све удаљенији од природе, човек и данас, бар на тренутак може да створи слику својих предака: кад врше обреде, када приносе жртве, када побадају гранчице у њиве, плету венчиће ради заштите и берићета, кад побожно додирују и целивају свето дрво, а избегавају опасно.

Чуваркућа брани кућу од грома, и уопште од сваке несреће. Готово да није било куће на чијем крову се није налазила чуваркућа. Из куће на којој је чуваркућа не може лопов ништа украсти. Ова биљка штити кућу од вештица и болести, а често се ставља у амајлију да би се дете одржало.

Петровцац је цвеће које се бере уочи Петровдана. Од њега се плету венци којима се кити капија, кућа, вајат, а нарочито је важно окитити млекар. Венци се стављају на карлице и качице са сиром и кајмаком па се на Петровдан ујутру са окићених карлица скида кајмак и пије млеко.

Леска је сигурна заштита од грома и града. Због тога су се чобани кад грми китили леском, или су се склањали под лесково дрво. Веза са грмљавином показује се и у веровању да ће се лешници уцрвати, или их неће бити ако загрми на Светог Илију. Верујући у заштитну моћ овог дрвета, на Спасовдан се лесковим гранчицама ките њиве, торови, врата, прозори, стрехе на кућама.

Бели лук у народној медицини и враџбинама свакако има највећи значај. Бели лук је најуниверзалнији и најјачи апотропејон у биљном царству. На њега неће никаква „нечастива сила“. Наро-

чито се од њега плаше вештице и сви који су у вези са врачањима и гатањима. Као стални апотропејон држи се изнад кућних врата, често се уплиће и ивањањски венац, а нарочито је потребан новорођеном детету и породици. Носи се као амајлија, око врата, ушивен у капу или се држи под јастуком.

Ивањчица је биљка за коју се верује да има јаку демонску снагу. Посебно је јака она која се убере на Ивањдан, а то је иначе дан када се беру све траве. Веровало се да је сигуран утук против вештица, па се стога ставља у амајлије. Венци од иванчице се плету на Ивањдан, њима се ките куће, млекари, штале и торови, њиве, све ради заштите људи, усева и стоке.

Бор је истакнуто сеновито дрво. Често се пореди са човеком. У народним песмама присутан је мотив да на гробовима невини погинулих или несрећних љубавника израста бор. Веома је важно да је на гробу бор никао сам од себе. Упоредо се веровало да је он отелотворење але, али и божанства. Такав карактер обично имају поједини борови који су табуирани и за које је везан читав култ.

Босиљак, босиок има веома важну улогу у религији, магији и култу, у медицини, у поезији. Босиок прати животни циклус од рођења до смрти. Он је божији цвет, прво се у башти посеје он па тек онда друго цвеће. Босиљак делује као сигурна заштита. Гаром од босиока новорођенчету се ставља крст на чело, приликом сетве ставља се у семе. У многим случајевима се кити босиоком: домаћин када улази у кућу да честита Божић, кити се положајник, као и девер. Кићени су и волови приликом првог орања, а и „Божја брада“ при свршетку жетве. Обичај кићења извора на Божић, такође има за циљ заштиту. Босиок је неизоставан и при различитим лустрацијама које се изводе преко кађења или преко пијења воде у коју је потопљен босиок, купањем у тој води или прскањем са њом. Такође има велики значај у теургијским (магијским) радњама при жртви и молитви. Босиок је цвет који изазива и одржава љубав, па су се из тог разлога девојке и младе жене китиле њиме.

Врајич, иоврајич означава биљку која магичним начином враћа нешто на старо стање, које је туђим враџбинама било поремећено. Налазио се на местима од којих треба одвратити зле силе које могу наудити људима и стоци.

Врба, бујна и отпорна. Врбовим гранчицама шибају се међу собом деца и одрасли на Младенце, Лазареву суботу, Цвети и Ђурђевдан. При томе се говори; “Расти као врба” Такође се практикује и

опасивање врбом, што углавном чине жене, а врши се пре сунца, и у вези је са ритуалним купањем на Ђурђевдан. Врбове гранчице се ради заштите вешају о врата и прозоре на Ђурђевдан као и на Лазареву суботу. Врба има задатак да чува кућу од грома. Веровало се да на врби воле да седе виле, па на њу не смеју ђаволи. Врба има и своје празнике, то је општи биљни празник, Биљани петак и Ђурђевдан, Спасовдан, Лазарева субота, односно Цвети када се врба освећује у цркви и који се назива Врбича. Освећивање врбове гранчице на дан Врбиче велики је народни празник који је у вези са ношењем литије.

Глог је најмоћнија заштита против вампира, вештица и злих демона, болести уопште. Врло често се покојник магијски причвршћивао за гроб како се не би повампирео. Као апотропеј глог се врло често ушива у амајлије у виду крстића или љуспица да би се дете одржало или да га не би напао вампир. На Ђурђевдан га жене пре сунца стављају у омају (вода захваћена са воденичког точка) у којој ће се купати. Глог се сматрао и сеновитим дрветом у коме бораве демони. У овом случају јавља се веза између магије и култа. Демонима се, са једне стране, приноси жртва (погача, со, вино, вода, цвеће), да би се одобривољили и са њима начинио савез, али у исто време као да ничега није ни било, они се магичним начином терају јер се од потковице и метала уопште плаше демони. Због тога се лековита биљка не сме vadити из земље ножем, да демон који је у биљци не би побегао.

Пелен, џелин има спасоносна снагу. Невеста га је стављала у недра кад пође на венчање. Уочи Ђурђевдана ставља се заједно са ускршњим јајетом у неначету воду, којом ће се на празник умивати.

Оман, велико зеље, девесиле због јаке заштитне моћи ушивају деци у појас, хаљине и амајлије. Коњима се ушива у ам, а стоци се даје у соли. Некрштено дете и породиља накађивани су оманом, јер његов мирис не воле сотоне, нечастиви и друге утваре. Употребљаван је и у љубавним враџбинама. Нероткиње да би родиле, пију воду са воденичког точка који се окреће налево, у којој је потопљен оман. Бере се на Биљани петак.

Време у коме су веровања о биљкама била у пуној снази је неумитно прошло. То је време када је култ биља имао веома важну улогу у животу од рођења до смрти. Није била мање значајна и у многим пословима, женским и мушким, у радним и празничним данима, у весељу и жалости, у љубави и мржњи. Веровало се у биљке у очувању здравља и исцељењу од болести, у одбрани од сваке несреће и стицању среће.

Светилана Ђалдовић

Сто година школе у Виноцкој БРОЈ УЧЕНИКА У СТАЛНОМ ОПАДАЊУ

Стара школа у Виноцкој

Школске 1963/64 школу похађало 683 ђака, данас 203. Са радом престала издвојена одељења у Каменој Гори и Мијанима. У одељењу у Хртима школу похађају 3 ђака.

Јужно од Пријепоља, већ урбанистички срасла са њим, налази се Велика Жупа. Статистички је чини шест насељених места: Мијоска, Ковачевац, Виноцка, Миљевићи, Прањци и Грачаница, градећи, административно, месну заједницу Велика Жупа. Сам појам „жупа“ има географску, историјско-управну па, чак, и верску димензију. У географском смислу под жупом се, данас, подразумева веће речно проширење, оивичено побрђем, са питомом, жупном, климом. У средњовековном периоду жупе су биле управно-територијалне јединице са жупаном на челу. У жупи Црна Стена налазила се данашња Велика Жупа. Код Хрвата се верске територијалне јединице називају жупама са жупником који се стара о верском животу пастве (нешто попут парохије код православних или џемата код муслимана). Шта је од ових одређења утицало на формирање имена Велике Жупе тешко је одредити. Први, доступан, писани помен је с краја 19. века где се у

једном писму Црквено-школске општине Пријепоље митрополиту Михаилу, потписао и Ристо Спасојевић, парох Велике Жупе. У том времену, према писању Танасија Пејатовића, постајала је Мала Жупа (Коловрат, Ратајска) и Велика Жупа (у данашњим границама). С друге стране доступне генералштабне карте Аустро-Угарске познају Жупу као Горњу (Лучице, Дивци, Грачаница) и Доњу (данашња Велика Жупа и Ивање). Очито је некадашња Жупа обухватала значајно већи простор (од изласка Лима из Стругова до природног сужења: Соколица-Градина, надомак Пријепоља, што је, са географског становишта очигледно), и да је он, временом, сужен на простор данашње Велике Жупе.

Недоумице које постоје око просторно-временског дефинисања Велике Жупе, срећом, се не протежу на села која је чине: сва су она постајала у средњовековном периоду и то, мањевише, под данашњим називима. Већина су (Виноцка, Грачаница, Мијоска, Миљевићи) први пут поменута у Поименичном попису Херцеговачког санцака из 1477. године, као и нека друга (Доброселце, Љивине, Старо, Житно, Карино и Думљани) која, данас, немају статус насељених места, али фигурирају као већа или мања села, односно засеци, Велике Жупе. Јасно је да се време настанка поменутих села може, с разло-

гом, протегнути на ранији период: у време настајања организоване српске државе на овом простору као и на предсловенски период, за шта на терену постоје очувани трагови материјалне културе (Вилина стена у Грачаници и тумули на много локација – за праисторију, Градац у Виницкој – за илирски период, римске стеле и др.).

***

Развој просвете обично се везује за световно образовање то јест за онај друштвени процес кад образовање постаје приступачно широким слојевима друштва. Раније образовање била је привилегија уског круга људи из управљачке и црквене сфере. Скрипторији манастира, дворске канцеларије, трговишта, дубровачке колоније... била су места одакле се ширила писменост у немањићкој и постнемањићкој Србији. Тај природан процес прекинула је отоманска плима са Истока тако што је обезглавила један народ, физички га оставила без његове елите и свела на пуко преживљавање. И у таквим временима инстинкт народног самоодржања, руковођен Црквом и бераглијским кнежевима, сачувао је критичну масу етничког, националног и верског породивши, при том, сјајну нашу усмену „књижевност“, којој се један Гете дивео. Писменост је опстала у ретким, неразореним духовним средиштима често се свдећи на „учење напамет“ у стилу поп Мића из Његошевог „Горског вијенца“ или верску поуку у мектебима која „се сводила на учење напамет молитви на арапском језику чију садржину ни саме хоће нису знале“ (Јусуф Хењаш: Хроника великожупске општине, Пријепоље, 1955. год.).

Ехо реформи на Порти, вршених кроз цео 19. век, одзвањао је над нашим простором крвавим побунама босанског беговата и увлачењем исламизованог становништва, чипчија и ситних поседника у борбу са турском војском где су, по правилу, извлачили дебљи крај. Пропале реформе погоршале су живот хришћанском становништву, раји: намети су бивали све већи, немири све крвавији, а живот и имовина зависили од воље појединаца. Стална су иселавања према Кнежевини Србији, а сазнање о бољем животу „преко Увца“ и могућност добијања помоћи са те стране, будила су наду овдашњем становништву. Формира се и један слој имућнијег становништва и то по градовима трговаца, а по селима задружнијих домаћина. Они све више раде на подизању националне свести у народу и то обновом духовних светиња и подизањем школа. Захваљујући положају Васељенске патријаршије на Порти, под чијом

јурисдикцијом су били и наши крајеви, турска власт је дозвољавала отварање основних школа строго под патронатом Цркве. У том циљу морале су се оснивати црквено-школске општине у којима су били имућнији трговци и свештеници. Из тог разлога школе прво настају уз обновљене светиње.

Великожупски крај није био на важнијим путевима. Скрајнут, а опет близу „турској сили“ није имао предност издигнутих планинских села где се слободније дисало, а бављење сточарством и кирицилуком доносило веће приходе. Становништво обе вере било је, углавном, сиромашно. Богатије аге и бегови одавно су се из својих кула (каква је била она Салихбеговића на Ковачевцу или Туркмен-заде кула на Калдрми) повукли у градове.

Духовна средишта хришћана, која су на ободу Велике Жупе (манастири Житин и Пустуња), били су давно у рушевинама, без наде на обнову. Како није било стариначког становништва, досељеници из Брда и Херцеговине нису баштинили сазнања о неким другим сакралним објектима (напр. на Светој Гори, где се налази највећа средњовековна некропола у овом делу Србије). Од муслимана старинаца је могло бити у Мијоској (Толан, Хабибовићи) и Ратајској (мезари са нишанима тројице паша: Вејсил, Пирин и Ратај-паше). Старих мектеба било је у Ратајској и један је набујала река однела 1896. године. Новији је мектеб у Козичком Пољу (1901. година) као што су и његови становници скорији досељеници. И остало муслиманско становништво је досељеничко с тим што су најинтезивније миграције у другој половини 19. века, нарочито после Берлинског конгреса.

За прави почетак световног просветарства узимају се прве године 20. века. После младотурске револуције нове власти су прокламовале принципе једнакости свих поданика па је раја добила право гласа и више простора за националну и верску еманципацију. Иако су ови принципи слабо поштовани од локалних власти, успела је и мање јаке средина, каква је била и великожупска, да молбама и митом издејствује дозволу за отварање школе. Основала је црквено-школску општину на челу које је био свештеник Ристо Ненадић, а потом свештеник Јеврем Љујић. Све се дешавало 1910. године, вероватно, и раније, али због познатог спора око диплома између турских власти и Митрополита рашко-призренског, српске школе нису ради-

ле скоро целу 1910. и почетак 1911. године. Досадашња истраженост овог периода открива да је на закоровљеном читлуку трговаца Веселичића, а у атару села Виницке, подигнута нова школска зграда. Школа је с радом почела 9. октобра 1911. године. За учитеља је био постављен Тодор Михаиловић из Нове Вароши, али је одлука промењена и за учитеља је дошао Александар Арсић из скопског краја. У школу је уписано 72 ученика од којих 69 у 1. разред, а три (који су се раније школовали на страни) у 3. разред. Нису сачувани ближи подаци о раду Школе као ни списак првих ђака.

Арсић се у Школи задржао око две године, а наследио га је Миливоје Каљевић који је на месту учитеља остао пола године. У току Првог светског рата није било наставе, али се са њом отпочело одмах по завршетку рата пошто зграда није претрпела нека оштећења. Учитељ је опет Арсић и Школа броји 45 ђака.

Доласком за учитеља Радојице Рмандића, 1920. године, почиње запажена декада у историји Школе. Школска зграда је реновирана, набављен потребан инвентар и училила. Имајући на уму познату изреку: „Деца се васпитавају лепотом школског дворишта“ он, заједно са ђацима и служитељом, раскрчује земљиште око школе, формирајући велики засад воћа, двориште, вртове... Био је велики задругар и ударио је основе задругарству у Милешевском крају. Формира Земљорадничку кредитну задругу, прави зграду Задружног дома у школском дворишту, набавља први тријер и учлањава у Задругу преко 150 земљорадника. Сам је радио са сва четири разреда, а број ученика никад није силазио испод 80. Да би олакшао школовање деци, и истовремено растеретио своју Школу, иницира подизање школе у Каменој Гори са две учионице и два стана за учитеље. Потом креће у изградњу нове школске зграде. *(Постјајала је идеја да се она гради на новој локацији званој Чардак, ближе урданијем делу месџа, како би се данас рекло. Али њевајнуо је њрајмајичнији интерес њојединаца који, иако су били ближе новој локацији, више су волели да је школа и даље иде је сџара, јер су иначе сџоку најасали на обљижњим ушри-нама ња су је деца из Школе, њо њошре-ди, мојла њриљедаша. То њовори како су често њлеменији и узвишени циљеви Школовања сџајали насџрам бизарних њроблема чамојне свакодневице, њримедба аушџора њшексџа.)*

Новоподигнута школска зграда састојала се из две учионице, канцеларије и пространог ходника. Завршена је крајем 1930. године и опремљена новим инвентаром и училима. Стара школска зграда преправљена је у учитељске станове. У њој је Рмандић провео само неколико дана јер је депешом од 28. јануара 1931. године, по казни, премештен у Александровац. Његове задругарске активности годинама су биле трн у оку чаршијским кортешима па су испословали његов премештај. Нови учитељ, Вуксан Гашевић, задржао се у школи само неколико месеци, а њега је заменио Јанко Поповић. Почетком 1933. године уместо Јанка за учитеља долази Чедо Несторовић, родом са Беровића, непосредно покрај Школе. Он је, после ниже гимназије, завршио учитељску школу и припада првој генерацији ишколованих Жупљана. Како број ученика стално расте у настави је ангажована и учитељица Радмила Минић. У овом периоду у Школи су службовале учитељице Љепосава Минић и Боса Шилак. Број ученика кретао се између 139 - 199 (највише у школској 1934/35. год.). Отварањем трећег одељења Каменогорске школе у Мијанама смањило се прилив ђака у школу у Виноцкој.

Међуратни период Школе карактерисао је слаб одзив муслиманске деце, а девојчице-муслиманке ретко су давале у школу. Прва девојчица, уопште, уписана је тек 1922. године. Масовно изостајање из школе, нарочито у сезони пољских радова, напуштање школовања, редовне су појаве које су се протегнуле и на послератни период. Број ученика који је настављао даље школовање могао се на прсте пребројати. Мали број их је завршио Нижу гимназију у Пријепољу, а неки су наставили школовање у Вишој гимназији у Пљевљима, двојица су уписали богословију и један Пољопривредну школу у Ваљеву.

За време окупације Школа није радила. По ослобођењу, 1945. године, рад је наставио учитељ Чедо Несторовић, а придружују му се курсисти оспособљени за учитеље у Новом Пазару: Вера Несторовић и Раде Томашевић. У Грачаници, у приватној кући, ради Зорица Пурић. Школа ради у два одељења, а 1948. отвара се треће којем је учионица у старој школској згради. У 1947. години премештен је Чедо Несторовић, а у Школи учитељују, у разним периодима и Вуко Пурић, Радослав Чабаркапа, Нација Чичић, Милинка Павловић, Видосава Јевтић и Загорка Ристић. Крајем 1949. године отворено је и четврто одељење, а и 5. раз-

ред осмогодишње школе па су ангажовани учитељи Митра и Драгољуб Гајић. Почетком школске 1950/51. у Школу се, по сопственој жељи, враћа пензионисани учитељ Радојица Рмандић који је постављен за управитеља. Расте број одељења и отварају се нови разреди осмогодишње школе. Са порастом броја ученика увећава се наставно особље стално се мењајући: једни одлазе, други долазе. Реновира се стара школска зграда, подрум нове школе, задружни дом, све у циљу смештаја нових ђака. Ради се у две смене. Покреће се иницијатива за подизање спрата на новој школи.

Послератни период и нови друштвени односи поставили су пред школу нове задатке. Више него икад она је постала стожер окупљања и главни покретач свих активности на просветном, културном и, пре свега, идеолошком плану. Требало је народу, омладини најпре, указати да је све старо било „труло“ и назадно и да му само актуелни поредак отвара прозор у светлу будућност. Конкретно се радило на народном просвећивању кроз аналфабетске течајеве, курсеве за домаћице, курсеве за земљораднике, кроз културне програме... Организована су културно-уметничка друштва са низом секција у које се омладина радо укључивала, а све је било на плећима просветних радника. Заосталост нашег народа била је тако велика да је поље рада било неисцрпно и Школа је деценију-две после рата играла главну улогу.

Почетком школске 1953/54. године управитељ Рмандић одлази из школе и на место управитеља је постављен Јусуф Хењаш. Те године из школских клупа изашли је прва генерација ученика који су завршили „осмолетку“. На полагању мале матуре било је 18 ученика. Најбољи међу њима били су Радоје Лојаница и Никодин Влаховић. Припремљена је грађа за подизање спрата на новој школи, а прича се о отварању основних школа у Миљевићима и Грачаници. Нови спрат је подигнут наредне школске године. Једно време, док се спрат градио, настава се одржавала у Задружном дому. Школски летописац бележи 302 ђака и 10 наставника.

Почев од школске 1955/56. године Школски летопис обилује са много више података који ће добро доћи будућим истраживачима историјата Школе. Набрајамо неке: струја је доведена школске 1959/60. године, купљен радиоапарат, ђака 394, посете, екскурзије, инспекције... А онда јубилеј. Оформљен Одбор за прославу 50. годишњице од постанка Школе. Свечаност одржана 9.

октобра 1960. године. Установљено да се, убудуће, овај дан слави као дан Школе, а она добије име по народном хероју, Душану Томашевићу-Ђирку. Тада констатовано да је, у протеклом периоду, четврти разред завршило преко 1.370 ученика, а у Школи службовало 47 учитеља и наставника. Актуелни директор Школе био је Бошко Средојевић, наставник математике са Свете Горе.

Новембра месеца 1962. године Савет за просвету донео је одлуку о проглашењу Школе у Виноцкој за матичну школу и прикључио јој је основне школе из Камене Горе, Мијана и Хрта као издвојена одељења. Укупан број ђака био је око 650, а наставно особља 13. Школа је почела да ради као самостална установа. У следећој школској 1963/64. години Школа бележи највећи број ђака, 683.

Самосталност је школама донела и једну главобољу, недостатак кадрова. Раније су просветне власти расположиви кадар равномерно распоређивале по школама. Сада је то била брига самих школа и њихових директора. Стручну заступљеност у настави било је тешко обезбедити, нарочито сеоским школама. Чим би неки, радно ангажован апсолвент, положио преостале испите и докопао се дипломе, већ је циљао не место у некој градској школи или, бар, оној ближе граду. Крајем лета и с јесени вијали су директори сеоских школа по холовима факултета будуће наставнике, обећавајући им све и свашта, само да обезбеде какво-такво одржавање наставе. Тај проблем пратиће школе годинама. Процес растакања села је започет, али његове разорне последице тада нико није наслућивао.

Све то пратило је Школу у Виноцкој. За новог директора, школске 1964/65. године постављен је Милинко Марковић, дотадашњи учитељ. На том месту задржао се у четири мандата. Први су му проблеми били, управо, обезбеђење стручно заступљене наставе у вишим разредима. У вези с тим је и недостатак станова за наставнике. Стога он, по изградњи школског водовода, гради зграду са становима за наставнике. Доста тога урадили су сами (цигла), помогли су и мештани и Школа из својих средстава. Зграда са шест станова усељена је почетком 1970. године.

Седму деценију Школе карактерише недостатак школског простора у матичној школи и дотрајалост објеката издвојених одељења као и недостатак елементарних услова рада у њима (струја, вода и др.). Иако је број

ђака на нивоу Школе у благом опадању, у матичној школи је велики број ђака јер опадање долази због пада броја ученика у издвојеним одељењима. Проблем наставног простора решен је тек 1977. године изградњом монтажне школе са седам учионица. Саграђена је нова школа у Мијанама (стара је изгорела), а поправљене школе у Хртима и Каменој Гори. Решавани су проблеми са струјом, водом, санитарима... у издвојеним одељењима. У дворишту матичне школе постављена је биста народног хероја, Душана Томашевића-Ђирка. Дуг период управљања школом и лична иницијатива резултирале су плодном градитељском активношћу директора Милинка Марковића, сврставши га тако, раме уз раме, с управитељом Радојицом Рмандић.

После Марковића директори Школе били су: Саво Попадић, Слободан Несторовић, Спасо Несторовић и садашњи директор, Зулфо Ђатовић. Сваки од њих дао је одговарајући допринос раду Школе саобразно друштвеном тренутку и објективним околностима, нарочито, имајући у виду да је у том периоду дошло до корених друштвених промена; имали ратно окружење, хиперинфлацију, бомбардовање, информатичку револуцију... Све ово тражи један темељнији приступ, са вишим нивоом истражености и простором за писање.

Школа данас. На плану инфраструктуре доста се урадило (асфалтиран приступни пут, школско двориште, игралиште, доведен телефон, градска вода и канализација, дограђен анекс, уведено централно грејање...). Модернизовани су кабинети, уведен енглески језик, рачунари... Квалификациона структура наставног особља је на завидном нивоу: 17 са високом и 9 са вишом стручном спремом.

Оно што је у супротности са постигнутим нивоом образовања како у погледу услова тако и у погледу квалитета наставе је стално опадање броја ученика. У односу на највећи број, који је Школа имала школске 1963/64. године, он је смањен за 70% и данас у Школи учи 203 ђака. Од издвојених одељења ради само оно у Хртима са 3 ђака.

На прагу јубилеја, Школа са зебњом ишчекује најављену реформу школства која се базира, искључиво, на броју ученика. Скоро пола века она је била матична за удаљене сеоске школе, којих више нема. Да ли је чека слична судбина?

Зоран Малешкић

ПРИБЛИЖИТИ ТМУШУ ЗАВИЧАЈУ

Овај писац још није представљен књигом у завичају

Сећања на Владислава Веселиновића Тмушу су изbledела, нестао је са позоришне сцене и из видика читалаца, неправедно је пао у заборав. Подаци о њему могу се наћи у историјама књижевности и позоришта између два светска рата у Босни и Херцеговини, позоришним музејима и белешкама у штампи тога времена. Велики део његовог опуса није штампан или је растурен по двадесетак листова, чакописа и зборника. Изгубио се траг и свешчицама засебно штампаних једночинки и прича. Нису утврђени ни сви псеудоними које је користио, поред Вл. Петров, Зулмет, Вајле Зефирић, Петрониус, ниједан превод, не постоји потпуна библиографија његових дела и изведених комада, а био је међу најизвођенијим писцима на аматерским сценама, од Хрватске до Македоније.

Његов рад није у целини прочитан и оцењен ни од савременика, зато је брзо пао у заборав у новим друштвеним околностима и књижевним тенденцијама. О њему се у главном писало узгредно и пригодно, најчешће поводом извођења његових драма, као писцу за аматерска позоришта. Остао је по страни од модерних књижевних токова, није приступио ни покрету социјалне литературе. Изузетак је покушај пишчевог пријатеља, професора Жарка Илића, да целовито представи Тмушин живот и дело.

Због свега тога је Матична библиотека „Вук Караџић“, поводом стогодишњице рођења, организовала 29. и 30. септембра 1988. године у Дому револуције научни скуп о делу Владислава Тмуше. Том приликом научна саопштења о његовом драмском делу су поднели проф. др Јосип Лешкић, мр Гордана Музаферија и мр Љиљана Пешикан Љуштановић, о есејима проф. др Војислав Максимовић, о поезији и Тмушином културолошком профилу Јован Љуштановић, о животном путу и прозном стваралаштву управник Библиотеке Вујица Бојовић. Скупу је присуствовао пишчев син Срећко.

Na današnji dan prete četrdeset godina (30. III 1944) umro je Vladislav Veselinović Tmuša, izuzetna ličnost naše bliže kulturne istorije, vredno plodan dramati pisac i pregalač u najhumanitiji funkciji teatra — da se što više približi odnorn čoveku. Skroman, tih i nesmetljiv u ličnom životu, kao da je ostao, neoblikovano i nezadovoljno, nedovoljno zapažen. Međutim, po objektivnoj vrednosti njegovog opusa, po njegovom zračenju u doba neaktivnijeg stvaranja, ali i po porukama i mogućim funkcijama u savremenim relacijama i potrebama, Vladislav Veselinović Tmuša bio je izuzetno vrijedan i angažovan pisac, kulturni radnik i publicista. Pored dramati ostvarenja, koja zadivljuju brojem i mnogostranosti tematskog, pisao je novele, pripovjete, putopise, pjesme, feljton, revije, se oblasit dramaturgije, kritike, priroke, novine, itd. Kao vrlo obrazovan čovjek i svestrano zainteresovan za literarna kretanja u zemlji i svijetu i kao vistan poznavatelj sedam stranih jezika, prevodio je više od trideset romana.

Jedno polje njegovog interesovanja i jedni odnorni vršeni poduhvati zaslužit

zmeđu dva rata, Tmuša je štampao u svim zbornicima Grupe sarajevskih književnika, u brojnim časopisima, u svim bosanskohercegovačkim listovima, ali i u mnogim publikacijama u čitavoj zemlji („Jugoslavanski list“, „Književni pregled“, „Glasnik“, „Novi bečar“, „Prezide“, „Srećka riječ“, „Golub“, „Brankovo kolos“, „Prevojac“, „Palmarosa“, „Narodno jedinstvo“, „Bosanska vila“, „Palmarosa“, „Zadrugar“, „Pozornica“, „Narodno pozorište“ i dr.). Pošle rata, objavljivao je svoje pripovjete i humoreske u „Oslobodjenje“, „Ciklus“, „Zivot“, „Zadrugar“ i

Текст о Владиславу Веселиновић Тмуши

Прелиставањем Тмушине заоставштине откривамо преплитање живота сиромашног чиновника, књижевника који и писањем покушава нешто да заради, и ангажованог културног посленика. На полеђини службеног обраца Краљевска банска управа Дринске бановине у Сарајеву, Аграрно правни отсек, написао је више својих драмских текстова, прича, чланака, песама у прози, размишљања, идеја и скица, не стижући да све књижевно уобличи. Сарајево је у новој држави било врло хетерогена средина, са тешким условима за уметност и културу, зато је Тмуша уносио толико идеализма и аматерског ентузијазма..

Тмуша је рођен у Пријепољу 20. новембра 1888. године, од оца Петра и мајке Христине, који су имали још два сина и три кћери. Породично презиме узео је по прадеди Веселину, из Сопотнице, а књижевно по племену Тмуше из кога потичу. Основну школу је завршио у Пријепољу, нижу гимназију (1901-1905) у Пљевљима, службовао у Пријепољу, Скопљу и Сарајеву, где је пензионисан 1948. године са признатим стажом од 1907. године и својством књижевника од 1919. године. На почетку Првог светског рата, као поданик Краљевине Југославије, интерниран је с породицом у Арад, тада у Мађарској. 1941. године оку-

паторске власти су га отпустиле с посла, а сина Здравка одвеле у Јасеновац. Ожењен је био Анком Антуновић, имали су два сина и три кћери. Кроз живот се злопатио, живео у сталној материјалној оскудици и бризи да прехране породицу, али се држао као поштен и усправан човек. Умро је у Сарајеву 30. марта 1954. године.

По тврђењу Жарка Илића Тмуша је био плодан стваралац („неколико стотина библиографских јединица“), човек широке културе, говорио седам језика (!), преводио са немачког, француског, мађарског и турског језика, „из стране књижевности превео преко тридесет романа“ (?), нажалост, нисмо дошли до неког превода. Потврду о његовом угледу налазимо у податку да је био у одабраној групи сарајевских књижевника која је гостовала у Београду фебруара 1941. године или што му је песник Хуснија Ченгић посветио песму „Зачећа“. Био је члан Удружења југословенских драмских аутора, један од оснивача Драмског аматерског клуба (ДАК) у Сарајеву, Групе сарајевских писаца и сарајевске секције Југословенског новинарског удружења. Заиста свестрана личност: писао драме, популарне једночинке, песме и поетске алегорије, приче, козерије, есеје, књижевне критике, приказе изложби слика и позоришних представа, некрологе, путописе, оставио започета два романа и словенски митолошки речник, уређивао позоришна гласила, преводио, писао чланке за новине...

Тмуша је често прерађивао своја дела, мењао им наслове, зато је потребан увид у сваки текст и наслов.

Највише трага оставио је као драмски писац и човек потпуне преданости позоришном животу. Најамбициознија драмска дела су му *Шефика Хасанова (Хасанайница)*, *Омербеј Љубовић (Три зелена крина)*, *Две мајке, Свети Саво на Мељаку (Пој Јаков)*, *Груда земље, Вукац Пашићровић, Крв злочинца, Демминосове фиуре (Љубавни комедијанти)*, а написао је и двадесетак једночинки, комада из народног живота с певањем (*Телал виче (Пашина родина)*), *Нура Диздарева, Неодичан дочек, У колу драјсјива*), за соколске приредбе (*Соколбеј, Милан соколан*), шаљиве игре и скечеви (*Сузе у вешар (Пољубиће се)*), *Фатални косићим, Сјаши ми с кола, Он и њих две, Тако је некад било, Мона Вана, Ах, ше јунице, Све збој мираза, Појис жишеља и животиња, Свастика*). То су били комади за народ,

прилагођени могућностима дилетантских дружина и публици коју је тек требало доводити у позориште. Зато је узимао историјске и фолклорне мотиве, севдах, љубавне и брачне згоде, вечне таште и свастике, до савремених друштвених појава.

Његова ангажованост у позоришту потврђује се уређивањем гласила Народно позориште и Позорница, позоришном публицистиком, чланцима о позоришним представама, репертоару, публици, режији и глуми.

Можда је за данашњег читаоца занимљивији његов прозни рад. Пронађено је четрдесетак прича и хуморески, а за неке знамо само по наслову. Засебно је штампана само приповетка *Али Уфак*, „рамазанска прича из старог Сарајева“, чак у три издања! Овој су амбијентом сродне *Једна ноћ на Горици* и *Ушкела је Пашина родина*. Већи део прича везан је за Стари Рас (Стару Рашку), пишчев шири завичај: *Драма у судници, Кума Шефика, Османбејова мајсторија, Расијети на Гвозду, Јоксим Гојковић, Лука Пејовић* и циклус „из старих анала“ - *У јаничарској јаздини, Једна ноћ у крили, Јаничар-башина њоћерка, Хоца Брдо, Један чудан њоћред*. Тмуша воли сентиментална осећања, оријентални колорит и патину старог; вредности Истока и наше традиције ближи су му од напредне западне цивилизације. По сложености уметничког остварења, градацији збивања, психолошкој напетости и изграђености ликова нарочито се истиче *Драма у судници*. На „Политикином“ конкурс 1931. године награђене су и објављене приче *Кума Шефика* и *Неодичан дочек*.

Прозни рад започео је 1919. године источњачким алегоријама *Источни симболи (Оморике и шойоле)* и записима из логора, *Слике и рефлексии* - из дневника *једној инћернирца (Ишћринући лисћини)*. Логор и потресне судбине и душевне патње интернираца насликао је у причама *Учишељ Милан, Недовршена прича, Милоје зајонейни*. У аутобиографском фрагменту романа *Пред дуру (Вечии иламен)* описује сећања на детињство, Жупу и у Сопотницу, сарајевски атентат 1914. године и страдање Срба. (Упечатљива је сцена кад се пред руљу, која пљачка и руши српске куће и дућане, испречи Суљага Пријепољац).

О савременим друштвеним појавама Тмуша је ангажовано говорио у есејима и предавањима (*О йослерайној йсихози, Скоројевићи, Ето-*

исти, Нешио о данашњој йрођи књија, Источок и Зайаг, Неке карактеристике наших муслимана, О Босни), песмама, драмама, прози и замишљеном „роману у приповеткама“ *Приче о нашем човеку (Узлет и сћрмолей Маркића Панийовића)*, у којима налазимо неморалне скоројевиће, „скорољебовиће“, лоповлук и егоизам лихвара, трговца, банкара, чиновника, рентијера, добрих запажања о карактеру и менталитету „нашег човека“, Старовлаха (*Душеван човек, Доброћвор, Сараф, Муке великој човека*). Снажном моралном драмом истиче се прича *Случај Сјојана Марића*, сликара у коме се боре понос сликара, понижење што мора да моли за помоћ и обавеза према гладној породици.

Љубавни мотиви су обрађивани мелодрамски (*Уз мирис јорјована, Расијети на Гвозду*) и у замишљеном „роману у саопштењима“ (сачуван рукопис, у форми 34 писма) *Између два животиња* - исповест пријатељици једне младе жене с ванбрачним дететом.

У Тмушином опусу може се уочити хумористичка константа у виду коришћења анегдота, досетки, смешних ситуација и локалних „сојтарија“ у скечевима, хуморескама и козеријама (Тавански мачак, На брачном допусту, Жене на небу и на земљи, Хладан зној, Сметењак, Акшамлук Мује Ходалице, Попрскуља, Усонтара).

Кад се ишчита доступна заоставштина В. В. Тмуше, може се закључити да се ради о занимљивом писцу, публицисти и културном посленику који је испуњен просветитељским оптимизмом, али је као стваралац остао недовршен, неостварен. Све што је писао прилагођавао је конкретним условима, увек је имао на уму своје окружење или завичај, њихове потребе, проповедао људскост и толеранцију.

В. В. Тмуша заслужује да се штампа избор из његових дела. Није лако наћи новац, али пошто у Пријепољу није рођен бољи писац у 19. веку, била би то културна обавеза, израз свести ове средине о себи.

Овај аутор припремио је избор Тмушиних прича, с библиографијом, под насловом *Из Сјарој Раса*. (Наслов је Тмушин, чак је био урадио и нацрт корица). У тим причама срећемо Пријепоље и села овог краја, догађаје, личности и презимена. Требало би штампати још две књиге његових драма, једну књигу изабране поезије, лирске прозе и есеја, укупно четири књиге.

Вујица Бојовић

ПОП МИЛУН ДИЛПАРА ИЗ БУКОВИКА (1831 – 1909)

Трагика “продужене руке Биограда”

На Малу Госпојину 2010, у селу Буковик на обронцима Јавора, освештава се обновљена, древна црква Св. Гаврила и Михаила, за коју прота Јевстатије Караматијевић, следећи глас предања, записа да датира из времена деспота Ђурђа Бранковића, и која увелико броји шесто столеће свога постојања. Претесна је древна богомоља да под своје сводове прими придошли народ, па многи стоје испред и око цркве у старом и за ову прилику од корова очишћеном гробљу. Септембарско Сунце милује још зелену и белокаменицом прошарану буковичко-љепојевићку висораван а старо звоно кликће са новог звоника. Кликтај му се шири Настином долином, одбија се о Чуке и Лаљића брдо, силази низ Омражење па кроз Долове стиже у Раукиће и Калипоље, подилази Јастријебац до Вршеvine па преко Черевине и Градине стиже у Ловчу, надлети воде Увца испод Мишковића па се враћа цркви и стапа са литургијом. Чини се да је освануо срећни дан и да је Бог благословио ово село видећи да му се расејана чеда враћају и да га незаборављају. Али, лепоту овога тренутка поремети глас владике са црквеног амвона стиховима Алексе Шантића: „Остајте овдје!.. Сунце туђег неба/Неће вас гријат ко што ово грије, (Грки су тамо залагаји хљеба) Гдје свога нема и гдје брата није“

Моли он завичајце да се врате родној грудни, да пропире утуљена огњишта, да врате осмех на лица осталих родитеља. Да се не исељавају и не празне ове, од старине српске крајеве, да се не надају и не верују варљивим обећањима, светлошћу велеграда обасјане али себичне престонице, да ће им она решити све проблеме, и да не препуштају дедовину онима којих смо се опростили још пре 98 година испративши их на Босфор и Дарданеле. Владикине речи изговорене над гробовима народних главара и свештеника, који су у минулим вековима живот дали борећи се за опстанак српскога народа на овим просторима, расутим око цркве, понављају причу од пре 150 и 200 година, потврђујући трагику народа ових крајева који је кроз цео 19. век гајио наду и веру у Шумадију, у престолне градове Крагујевац и Београд, а то претерано поверење најчешће плаћао

високом ценом према ономе што је добио.

Буковички храм је делио судбину овдашњег живља храбрећи га да издржи сва искушења, да остане свој на своме, да одржи дух српства и православља и да сачува овај комад српске земље да га, кад за то дође време, унесе у обновљену Србију. Преко 450 година под турским окупаторским игом, ова црква је, као једна од ретких „појућих“ у Старом Влаху, била стожер саборовања Срба са Јавора, Голије и Златара. Као светионик исијавала је светлошћу слободарства и српске националне свести, привлачећи многе фамилије и појединце да, склањајући се испред турске сабље, овде у Буковик нађу прибежиште, свију нова кућишта или да скупе снагу за сеобе међу три Мораве. Била је бедем на старовлашкој међи према надирећем исламу и јамац слободе, поручујући својим постојањем и упорним обнављањем да је „свака сила за времена“. Зато овај део Старог Влаха никад није потпуно опустео упркос бројним сеобама, па се за њега може рећи: „Цео свијет насели се себе не расели“.

У предвечерје великог ослободилачког замаха 19. века, овде су се сабрала и од исељавања сачувала многа српска братства: Обућине, Палићи, Пауновићи, Својићи, Стаматовићи, Дилпарићи, Матовићи, Мандићи, Борисављевићи, Копуновићи, Димитријевићи-Сејдовићи, Чкоњевићи, Курћубићи, Копитићи, Мићићи, Мариновићи, Драгутиновићи (Корићанци), Ђурчићи, Нешовићи, Вукоављевићи, Новковићи, Петковићи, Пјевчевићи, Иванковићи, Славковићи и други. Живећи на уском појасу између Моравске Србије и Црногорских брда, шибани свакојаким недаћама, на мети турских зулумћара од којих се морало чувати и са њима надгорњавати, од буковичана и њихових суседа је створен посебан ковљуди „старовлашке школе“ („никад здравом ногом на трулу даску“) који се нису поистовећивали ни са црногорцима ни са србијанцима, али који нису ни одрицали порекло и припадност и једнима и другима. У њима се развио понос проистекао из чињенице да су и у најтежим временима чинили „најсрбистији“ део Старе Србије или

„Малу Шумадију“, да су се још у почетку 18. века дописивали са руским двором и да се ни у Великим сеобама нису у потпуности иселили. И зато никоме нису давали првенство у родољубљу. Знали су то и србијанци и црногорци кад су током 19. века у својим плановима рачунали на њих као своју „продужену руку“, али су то знали и Турци. А сви су свесно заборављали њихову старовлашку самосвојност и опрезност, због чега је долазило до тешких искушења у којима су их србијанци погрдно називали „турђијашима“, а Турци сумњичили као србијанске уходе, што су плаћали имовином, чашћу и животима својих главара и свештеника. Кад би говорити могли, страшне би животне приче испричали многи споменици и гробови расути око цркве буковичке: о страдању кнеза и попа Марка Борисављевића, обновитеља цркве, који погибе 1795. на Лаљића брду у Буковик мирећи завађене Васојевиће-Корићанце; о попу Јосифу Борисављевићу који 1830. погибе код цркве од руке непознатог Васојевића, случајно или намерно, баш у време кад је енглески конзул у Новом Пазару, Никола Радоњић, сневао стварање „Кнежевине Холмије“ у Васојевићима и Старом Влаху; о народном главару Мићу Борисављевићу који због „српске ствари“, 1871. погибе у својој кули крај цркве од руке турских плаћеника; о Спасоју Дилпарићу и Јевту Поповићу који погибоше 1877. од турске руке, сумњичени као српски „шипијуни“; о попу Милуну Дилпарићу сумњиченом од Турака за србијанског шпијуна а од србијанаца хапшеном и суђеном као турском уходи; о Ђорђу Матовићу и Раду Обућини, комитама, који погибоше у Метохији 1912.; о Мојсилу Дилпарићу угледном домаћину, кога 6. јуна 1921. на Јавору заклаше одметници Јусуфа Мехоњића и о многим другим. Прича о Милуну Дилпарићу, последњем свештенику рођеном у Буковик, само је једна од многих које оличавају сву трагику „продужене руке Биограда“ како је за старовлашане говорио књижевник и новинар Григорије Божовић.

Братство Дилпарића у Буковик старо је преко 250 година и дало је неколико угледних свештеника, правника, просветара, високих државних

чиновника и гласовитих домаћина. По предању, потичу од братства Каплановића из Корита на Пештеру према Васојевићима, на шта упућује и њихова крсна слава Св. Арханђел Михаило. У некој од бежанија од турских зулума, крајем 18. века, једна породица се насели у златарско село Мишевиће, где отац убрзо умре а мати се, са мушким дететом по имену Мојсило, преула у фамилију Кандића у сјенички Крстац. Ту се Мојсило научи терзилуку и писмености па се, по занату, око 1795. отисне у свет, и по трагу братственика, угледних божетићких Каплановића, дође у Буковик на имање ага, чувених Борисављевића. Промућурни поп Марко устави га у Буковику и насочи му младу удовицу са двоје деце из куће Мандића, те прегнућем својим подиже „оцак“ старе фамилије већ добро нагнуте изумирању. Незна се како је и када понео надимак Дилпара, али је вероватно да га је донео из старог краја, пошто се 1833. у селу Мочиоци, у чибучком тевтеру, помиње извесни Данило Дилпара, за кога буковички Дилпарићи незнају у каквом су сродству. Постоје две приче о надимку и обе говоре о ситном новцу - „дил пари“. По једној, радило се о човеку који је у име више дужника, вероватно чипчија, уверавао агу да у народу више нема ни најситније - „дил“ паре, а по другој, млади терзија је одужио некакав дуг својих родитеља па онда поверилац пред сведоцима изјави да му родитељи „овога ђетета“ не дугују више ни „дил пару“. Наш научник Љубомир Павловић је 1924. приликом посете Буковику у својим необјављеним антропогеографским белешкама написао: „... Дилпаре - Дилпарићи, 6 кућа, Аранђеловдан, род су с Капланима. Презиме од дил и пара. Предак се правдао пред Турцима да нема новаца: Немам ни дил паре ни аспре једне“. Сигурно је једно, да се надимак око 1830. почиње јављати као ново породично име.

Зна се да је 1809. Мојсило дочекао Карађорђа као имућан домаћин те му, својим воловима, помогао да извуче тешке топове из Кладнице на Понорац, зашта је на дар добио чутуру пуну шумадијске шљивовице. Кад се због пораза на Делиграду, српска војска стане повлачити из Старога Влаха, и кад Карађорђе позва старовлашане да се селе у Шумадију, где „има доста пуне земље“, Мојсило се не одазва и остаде у Буковику да се довија пред помањеним Турцима. Да је успео да се одржи па још и да стекне добар иметак казује и податак из

Катастига манастира Добриловине из 1830. где је као приложник уписан и Мојсило Каплановић из Старога Влаха, што је највероватније био Мојсило „Дилпара“ који је терзијским послом „ишо по народу“ па се тако нашао и у овом манастиру. Мојсило је имао синове Спасоја, Ђока и Младена, а његово презиме су понела и два пасторка, Петар и Антоније. Породична срећа није дуго потрајала. У сукобу на народном сабору код буковичке цркве о Васкрсу 1830. од руке непознатог Васојевића из Корита на Пештери, гине неколико људи међу којима и Ђоко син Мојсилов, о чему су књаза Милоша известили Васа Поповић, кнез пожешке нахије и рујански сердар Јован Мићић, називајући га и Мојсиловић и Дилпарић. Убрзо, несрећним случајем, гине му и син Младен оставши без потомства, па се Мојсило са преосталим сином Спасојем и његовом породицом одели од пасторака и остане на Лађића брду недалеко од цркве буковичке, док се Петар и Антоније населе у засецима Боројевићи и Раукићи. Од Антонија Мандића - Дилпарића потомци се, по нижем расту, доцније прозову Зечевићи, а Петар се са породицом исели 1875. у чачанско село Виљушу где и данас има Дилпарића (Мандића). Дочекао је Мојсило и 1842. годину кад се, по избору Александра сина Карађорђевог за кнеза српског, у Старом Влаху почела изнова гајити нада у ослобођење тих крајева. Међу потписницима писма упућеног књазу Александру Карађорђевићу из села Голеша код Прибоја, са молбом за достављање оружја, налази се и име и отисак прстена печатњака Мојсила Дилпаре.

Мојсилов син Спасоје био је ожењен Видом Пауновић из Буковика и са њом имао синове Милуна, Јована и Васа и кћер Анђелију, а из другог брака са Милицом Чакаревић из Штиткова, још троје деце: Ристосију, Риста и Тадију. Спасоје је био угледан домаћин кога су ценили и Срби и Турци а моћни Борисављевићи му помогли да од њиховог чипчије постане свој домаћин, откупом имања Сима Мандића чија се породица у Буковику гасила.

Од све деце Спасојеве, у доцнијем животу породице, најзначајнији је био син Милун који је и целој фамилији дао неизбрисив печат и успомену. Рођен је 15. јуна 1831. у кући деде Мојсила на Лађића брду неколико стотина метара североисточно од буковичке цркве. Било је то годину дана од трагичне погибије стричева Ђорђа

и Младена који иза себе не оставише потомства па је брига деде Мојсила и целе породице била посвећена Милуну да га сачувају од свих опасности као првог мушког потомка рођеног после породичне трагедије. Јер, године његовога детињства и момковања су биле брементите метежима, сукобима и свакојаким опасностима. На сеоској заветини - Бијелој сриједи, 1832. код буковичке цркве је избио сукоб између кнеза Аврама Обућине и мештана са незадовољним пандурима што је довело до „пушкарања“ током целог дана и где је претила опасност од велике погибије; разбијена војска Хусеин капетана Градашчевића повлачила се са Косова преко овог подручја чинећи пљачке и насиља; новопазарски Ејуп паша Ферхатагић је завео несносни зулум над „рајом“ по чему је његова владавина прозвана „Ејуп пашина година“; на подручју Старог Влаха је цветало одметништво и хајдучија са бројним убиствима српских домаћина, отмицама деце и уценама њихових породица а већина домаћих ага и бегова је користила лабаву власт да са својим сејменима утерују дугове и страх чипчијама. Старовлашки обер кнез а потом и капетан надјаворске капетаније, Аврам Обућина и кнез Симо Ја(н)ковић, српски „већил“ код нововарошког забита Кафтан аге, једва су успевали да сачувају народ од зулумћарских марифетлука, због чега су на крају платили високу цену: Ја(н)ковић бекством у Ивањицу а Аврам Обућина, после неуспелог покушаја исељавања у Моравички крај и неуспелог атентата на њега 1836. оконча тајанственом смрћу у казаматима травничког везира 1837. Милуна су од свега тога сачували, па је и доцније, кад су му се родила браћа Јован и Васа, остао породична узданица. Све до женидбе живео је у Буковику и никуда се није кретао, али је и то било довољно да га Борисављевићи уоче као окретног и паметног младића и да га, као већ доказани покровитељи Дилпарића, планирају за значајну улогу у овом делу Старога Влаха. Било је то после оне велике несреће на Васкрс 1830. када је код цркве од руке непознатог Васојевића и његових рођака из села Љепојевића, погинуо и последњи буковички свештеник Јоксим Поповић - Борисављевић. Пошто је још 1766. пећка патријаршија била укинута и српска црква изнова потпала под Цариградску патријаршију, то су фанариоти на упражњено свештеничко место у Буковик послали старог дечанског монаха, пореклом Грка, који је по-

чео да спроводи политику цариградског- грчког Фанара: богослужења на грчком језику, украшавање цркве грчким бакрорезима као и одвицавање Срба од крсне славе. Однорођавање Срба је одговарало турским властима чему су се угледни домаћини и трговци одупирали како су знали и умели у ишчекивању спајања Старог Влаха са Књажевином Србијом после разграничења које је уследило 1833/34. Због тога се нови свештеник-Грк, тешко уклапао у средину јер иста вероисповест му није обезбеђивала блискост са мештанима нити њихово поштовање. Црква је била у лошем стању, површно обновљена, после разарања 1809. и 1813. и Борисављевићи су очекивали да добију берат за њену темељну обнову, а требало је спремити и довести домаћег попа-Србина, да замени странца. Како Борисављевића кућа није показивала намеру да настави свештеничку традицију, то су се старији људи, из кућа Борисављевића, Перошевића, Обућина и Пауновића одлучили да у манастир Високе Дечане, пошалу двојицу младих буковичана па да сачекају са избором свештеника. Јер, постојала је замисао да се обнови и црква манастира Дубнице у суседним Божетићима па да се и за њу обезбеди свештеник. Избор је пао на једног младића из куће Обућина – Мраовића (Арсовића) и на Милуна, сина Спасоја Дилпарића, тада већ ожењеног Видом, кћерком Јевта Поповића-Борисављевића из буковичког засека Раукићи. Под покровитељством Борисављевића, старих дечанских епитропа, младиће је у питому Метохију одвео Милунов отац Спасоје и предао их на аманет дечанским калуђерима. Млади Обућина се убрзо вратио у Буковик не могавши да издржи манастирски режим, па је Милун остао сам и после две године колико је било неопходно да се призна за ђакона и капелана старог монаха - Грка, вратио се у Буковик. Још као дете, Милун је стекао основна знања из писмености од деде Мојсила а гледајући необична слова зографа Лазовића на иконама буковичког иконостаса из 18 века, Милун је желео да се научи краснопису, па се по доласку из Дечана брзо пронела вест да млади поп лепше пише од било ког писменог човека из тог краја. Милун се тиме поносио па је доцније без зазора умео да каже: „Што други напише руком, ја ћу написати ногом“. Данас, једини траг његовог рукописа је остао у запису на буковичком јеванђељу: „Прилог руског правитељства“. Није

било случајно да се Милун научи краснопису, јер се у манастиру Дечани неговала лепота рукописа као и општа култура монашких ђака. Дуго година тамо је била „монашка школа“ у којој су ученици учени, не само да читају црквенословенске књиге и црквеном обреду. Дух образовања и науке Светога Саве очувао се и као бледа сенка преносио на нова покољења школованих свештеника. Ваљало је и народ учавати па је запамћено и записано да „немоћни да утичу на стишавање зулума, дечански калуђери су настојали да макар просвећивањем помогну народу“. Млади поп је убрзо показао стечено знање и нови приступ обредима у буковичкој парохији која је обухватала села Буковик, Љепојевиће, Тисовицу и Урсуде, па су се парохијани рађе обраћали њему него староме Грку иако га је Милун свуда пратио.

Запамћено је предање како је стари поп лечио бесомучног болесника – батинама: Пошто је старац био немоћан да удари, тражио је од млађег „брата“ да туче. Чувши ово, болесник се обрати попу Милуну молбом: „Миле, Миле, немој ти но остави да се старкеља налиже колико год може“. Стари поп је убрзо умро а Милун је остао сам и недовољно образован, без могућности да озбиљније утиче на догађаје који су долазили. Добротворним прилозима сељана у раду и материјалу и новцем Борисављевића, педесетих година 19. века обновљена је буковичка црква доградњом припрате а стари иконостас, скривен још 1809. у манастир Клисру код Ариља, враћен у Буковик. Милун је дошао у обновљену и за њега припремљену цркву, не слугећи какву ће улогу имати кад се распламсао покрет за национално ослобођење.

У Ужицу се 1875. образује „Устанички одбор за војну и материјалну помоћ избеглицама и српској браћи иза границе“ на челу са народним трибуном и послаником, ужичким протом Миланом Ђурићем. Поред прихватања и збрињавања избеглих устаника и њихових породица из трагично угушене Бабинске буне и херцеговачког устанка, одбор ради и на припремама за устанак и у овом делу Старе Србије, очекујући избијање рата између Кнежевине Србије и Турске. Прота Ђурић неуморно обилази границу, хвата везу са прекограничним Србима, угледним људима, па чак и са појединим агама и беговима који су још чували свест о српском пореклу, шири обавештајну мрежу ослањајући се великим делом и на сеоске свештенике.

Преко управника јаворске царинарнице успоставља везу са попом Милуном чија кућа и црква постају обавештајно упориште Устаничког одбора и центар организовања будућег устанка. Осећајући немоћ и малаксавање царевине, домаћи турски моћници и органи власти почели су ове припреме да спречавају обрачунавањем са виђенијим Србима, за које су веровали да су коловође народне буне. Тако су на Петровдан 1871. извршили подмукло убиство угледног првака Мића Борисављевића у његовој кули крај цркве у Буковику, који је баш по позиву попа Милуна и сеоских домаћина дошао на народни сабор ради договора. Зебло је срце попу Милуну од опасности која се надвила над њега и породицу, па је помишљао и на исељење у Србију, нарочито током 1875. када му се стриц Петар иселио у чачанско село Виљушу.

У то време значајан део представника службене политике кнежевине Србије сматрао је да због несносних турских зулума Срби из прекограничних села треба да се иселе у Србију – „под Ниш“, где је имало доста слободне земље а недовољно становништва. Као и многи други и поп се премишљао, јер није било лако супротставити се убеђивањима Борисављевића да остану на својој земљи и тако живе са „главом у торби“, а није било лако ни напустити родну грудну и ићи у неизвесност са осећајем издајства предака, комшија и рођака који остају и немају куд да се иселе. Колебљивост је појачавало и нечовечно поступања „самовољачких“ јединица које су ноћу упадале преко границе у погранична села, палиле куће и имовину тамошњих Срба терајући их на тај начин да им се придруже. Један добровољац је касније у новосадској „Застави“ објавио сећања на ове дане у којима каже: „Сваке ноћи одлазиле су чете од 40 до 50 наших бораца у Турску, заћу тамо по селима, ди само Срби живе, дигну цело село, помогну раји стоку претерати у Србију, па да би им одузели сваку могућност за повратак, запале им кућу“ Милун је остао у Буковику и наставио да прихвата оружје које је са Јавора потајно доношено у цркву као најсигурнију скривницу. Није желео да од цркве прави магацин оружја али је то морао прихватити.

И прота Милан Ђурић је оставио траг о поп Милуновом учешћу у овим устаничким припремама па у својој „Споменици на устанак 1875. године“ каже: „...стари поп Симо Чакар, његов

син поп Алекса и поп Милун Дилпарић из Буковика бејаху пријатељи устаника и чекаху да војвода до њихових завичаја дође, па да оружје припашу и са браћом саставе...“ Тајна, међутим, није дуго остала. Нашао се доушник који је Турцима открио ове припреме. Само захваљујући опрезу, оружје је успео да пренесе из цркве на сигурније место, тако да претресом цркве Турци нису ништа нашли, али је кривица пала на њега па је ухапшен и заговорен у Новој Вароши, очекујући осуду на смрт или на „отуз бир сургуна“ тј. 101 годину прогонства у Анадолију. Спасило га је злато породице Шећерагића и Борисављевића као и злато од продате стоке породичне задруге, које је нашло пут до подмитљивог кадије. Чинило се да је овај догађај пресудио, и када му је то преко гласника поручено из Србије, одлучио се на исељење. За дан су се поп и браћа му Јован и Васо са породицама спремили и кренули старим хајдучким стазама преко реке Тисовице где су зановили надомак границе. Ту у Тисовици под окриљем ноћи, вођен је разговор између попа и брата му Јована о оправданости напуштања завичаја. Могао је да прихвати и оправда напуштање и куће и земље, али не и тешку опаску „остависмо наша гробља“. То га је сломило и он пресуди: „Враћај се па макар и сви изгинули“. Оглушење о наредбе и позиве из Србије поп је великом ценом платио, јер непослушност се морала казнити.

После несрећне Калипољске битке на Ивањдан 1876. кад је српска војска неспособношћу ђенерала Заха тешко страдала, требало је пораз оправдати, „уловити вештице“ и оптужити их за издају. Вешто смишљена сумња пала је на попа Милуна, његовог оца Спасоја и таста Јевта Поповића – Бобовића, па их је сву тројицу месец дана касније, једне августовске (по старом календару - јулске) ноћи у њиховим кућама похватала група војника и везане спровела на Јавор у Захов штаб .

Ратни сликар и комесар пионирског одреда Ибарске војске на Јавору, Димитрије Мита Петровић, отац наше сликарке Надежде Петровић, видео је тројицу везаних „велеиздајника“ и о томе оставио запис у „Ратним белешкама 1876...“ где каже: „...Према његовом шатору начињен је заклон од шаторских платна, где су дивизиски писари радили. Пред њим, на једном коцу за који је један крај платна био привезан, стајала је камилавка. Морала је пасти у очи свакоме и сваки, који није знао, морао се запитати: откуд је ту она мас-

на камилавка дошла? Одговор је био: метнуо је српски абердар, јер није хтео допустити да стоји на глави оног свештеника, који је морао бити везан за грм због шпијунирања непријатељу. На другој страни, преко пута камилавке, за један дебео храст био је дугачким конопцем везан Дилпара, прекогранични свештеник, који је био турски ухода, па су га наши војници једва ухватили, вребајући га давно. На себи је имао преко мантије црвену кабаницу којом је заогрнут, а један крај пребачен преко главе испод кога провириваше грубо лице, с великом плавом брадом и брковима. Навучене обрве, очи са зверским погледом, стас омален. Сама слика издаваше га више за горског разбојника него за смиреног свештеника. Према њему седела су два старца, такође везани. Један му беше отац, а други таст. У обојице лице изгледаше блаже и питомије. Како би ко свратио, они би се обојица правдали, претстављајући да им је то набачено. Поп не испусти ни реч, ни на питања није хтео одговарати, само је ћутао и лутао погледом унаоколо. Доцније су сва тројица дати суду, али су, из недостатка доказа, пуштени на слободу. Вратили су се у свој завичај. Но опет је Дилпара код наших војника остао издајица, јер су се о том сами уверили, видећи како се Турци скупљају у његовој кући, шушкајући с њим.“

Италијански новинар Никола Лазаро, дописник листа „Illustrazione italiana“ је 6. августа 1876. (24 јула по старом календару) записао: „Били смо при крају оброка кад је у логору настало необично комешање. Врло брзо, три ружне њушке, један са поповском камилавком, спроведене су испред нас под војничком стражом: била су то три српска шпијуна, ухапшена од стране Срба. На испитивање капетана Паје, поп је одговорио да не зна ништа; а на грдње што је као један хришћански свештеник пристао да Турцима буде шпијун, одговара да је навикао да буде увек на страни јачега!!! Нису били стрељани.“

Ове тешке речи биле су не само неоснована оптужба већ и увреда и понижење човека који је две године раније свесрдно радио на дизању устанка и чинио добро „српској ствари“. Пуштање на слободу „услед недостатка доказа“ је штура сатисфакција за увреде Мите Петровића изнете у „Ратним белешкама“, ако се незна како је текао сам судски процес. Можда ће једног дана на видело изаћи и неки докуменат и пружити праву истину о

томе, но за сада објашњење постоји једино у предању: Кад је у току борби на Васиљевићима и Смиљевачком пољу 26 јула 1876. српска војска, пред надмоћнијим турским одредима, у паничном страху почела да напушта положаје и бежи са Јавора, командант команде стана, капетан Поповић Павле зв. Паја Лепи је одмах послао везаног Дилпару, оца му Спасоја и таста Јевта у Ивањицу. Спровођали су их „самовљци“ родом из Буковика и околине међу којима је био и Василије Копуновић из засеока Јанковићи. Из Ивањице их је иста стража спровела у Ваљево где је заседао преки војни суд. У Ваљево се тада задесио, као чувар барутних магацина, и један Својић из Буковика који, кад је видео попа у тамници, замоли надређеног старешину да утиче на убрзање суђења да се „човек не злопати у апсани“. У судници препуној радозналост света, заседао је трочлано судско веће а на оптуженичкој клупи су седели поп Милун са оцем и тастом. На оптужници о „очигледној“ издаји јер је „ухваћен у турскоме шанцу“ Милун се бранио речима: „Кад сам ухваћен у турскоме шанцу нек сведоци кажу колико Турака побише и колико њих изгибе док су дошли до мене“. Ређали су се сведоци који неубедљиво казиваху о поповом издајству и ухођењу српске војске а још лошије о продирању кроз турски шанца. Председник већа тада позове пратиоца са Јавора, Василија Копуновића, мислећи да ће као „самовољца“ и српски борац посведочити противу попа. На питање познаје ли окривљеног и шта зна о његовој издаји и шпијунирању за Турке, Василије одговори да га добро познаје јер је „његов поп“ из села али да није „шпијао“ за Турке, јер је припремао устанак и пушке са Јавора доносио у Буковик и крио у цркви у чему му је и сам Василије помагао, те да га нису ухватили у турскоме шанцу већ у његовој кући. Изненађен и расрђен оваквим обртом и одговором „самовољца“, председник суда скочи са своје столице „те Василију завали шамарчину да му је фес из руку избио и у други ћошак суднице одлетио“. Збуњен и понижен Василије смогне снаге да судији одбруси: „Фала ти господару и мајко Србију на оваквоме дару, само знадни једно, крв попова и брука моја неће пасти само на тебе но и на твоје девето кољено“. Оптужница падне али суд се лако не окане попа, већ га препусти црквеним властима те му оне досуде шестомесечни „кућни притвор“ који је издржао у манастиру Враћевшници

код Горњег Милановца, док оца и таста пуге кућама.

Док је Милун испаштао свој грех јер није хтео да напусти свој дом, цркву и породично гробље, у Буковику су, једне пролећне ноћи 1877. у својим кућама, крај огњишта, убијени од стране иноверних комшија и отац му Спасоје и таст Јевто Поповић уз „пуштање гласа“ да су убијени јер су „довели српску војску на Јавор“ о чему је из Ивањице, командант јаворског кора, Тих. Николић телеграмом јавио министру војном у Београд а новосадска „Застава“ објавила. Из заточења у Србији, поп се вратио у пролеће 1877. огорчен и зачуђен неправдом. Наставио је парохијски рад и бригу о домаћинству које је пало на његова плећа. После коначно напуштене идеје за исељење у Србију и поменутих догађаја, породица се поделила па су се браћа Јован и Васо скућили у делу Буковика званом Лијешћа, а Ристо и Тадија су остали на Лађића брду, док се поп спустио у близину цркве и ту себи и породици саградио велику брвнару.

Кад је после неуспеле Тимочке буне у Србији, радикална странка оптужена као завереничка, превратничка и антидинастичка и кад су под крај 1885. власти почеле да прогањају радикалске прваке, на мети прогона нашао се и прота ужички Милан Ђурић, стари пријатељ попа Милуна. Уз часни пост 1886. прота искористи прилику свећења водице по селима своје парохије, те преко политичких и бивших „самовољачких“ веза, добро познатим комитским стазама и богазима, пребегне у Турску, најпре у Буковик код попа Милуна Дилпаре где му је ukazано гостопримство и уточиште, а потом у Црну Гору у емиграцију. Остало је предање о тајном разговору двојице свештеника у коме је, на питање попа Милуна: „Како сазнаше за твоју жељу да се краљ Милан убије“, прота Ђурић одговорио: „по ветру, оче Милуне, по ветру се све сазнаје“, оставивши Милуна у Буковику „да дању пати, да ноћу мисли и да без престанка стрепи“.

Буковичка парох Милун Дилпарић је био и културно - просветитељски мисионар. Знајући добро, по свом личном искуству, колико за обичног човека значи писменост у мору непросвећености старовлашког „тамног вилајета“, поп Милун је упорно настојао да се у Буковику отвори основна школа. Ова племенита замисао остварена је тек 1905. у скромној брвнари између цркве и попове куће, у сенци старих липа које и данас праве

хлад уморним мештанима и пролазницима. Под крај живота дочекао је да се његово потомство школује пред кућом и да не мора ићи „про бијела свијета“ по науку.

У породичном животу, поп Милун је био прави домаћин и глава куће па је његов дом предњачио примером патријархалног реда, доброг васпитања и међусобног поштовања и уважавања чланова породице. Био је строг према укућанима, понекад исхитрено направио, због чега се често кајао, али је умео да одржи поредак у породици. У браку са попадијом Видом изродио је деветоро деце: синове Ђорђа, Мојсила и Владимира и кћери Насту, Стоју, Алексију, Стаку, Ружицу и Босиљку. Све их је поженито и поуздавао и од њих добио бројно потомство. Посебно се старао да породица настави свештеничку лозу чиме се обезбеђивао и њен углед. Сину Ђорђу наменио је буковичку парохију па га је још 1876/77. послао у школу, али му се жеља није остварила пошто је Ђорђе оболео од неке непознате болести у грлу а лечење, чак и код „швапских“ лекара у Сарајеву, није спасило глас неопходан за свештеничко појање. Ђорђе је до краја поповог живота помагао оцу у цркви, али свештеник никада није постао. По савету владике, решење је нашао у унуку Спасоју сину Мојсиловом, кога је, осећајући да се крај живота примиче, определио за свештеника и послао на науку још пре отварања буковичке основне школе, најпре у село Аљиновиће код Сјенице, потом у пљеваљску гимназију и најзад у призренску учитељско-богословску школу. Сталном бригом и страховањем над породом поп Милун је био његов стамени стојер, заштитник од бура и олуја, исто као и онај стари грм на Јавору за који је 1876. био везан. Издржао је много: сумњичења, хапшења, суђења, понижења, претресања куће и цркве, породичне несреће, Раоничку буну 1904. и шиканирање турских власти после Младотурске револуције 1908. све у нади да ће и „турскоме вакту“ доћи крај. Старачко срце, међутим, није дочекало ослобођење октобра 1912. Ноћу 14. септембра 1909. пошто је претходног дана издао полугодишњи парастос животној сапутници Види, нечујно се преселио у вечност. Сахрањен је поред своје попадије и цркве Св.арханђела Гаврила и Михаила којој је служио пуних шест деценија. Опело су служили свештеници Анто Пурић из Радијевића, Алекса и Чедо Чакаревићи из Штиткова и Јевстатије Караматијевић из Нове Вароши. Овај,

за породицу, тужни догађај овековечио је непознати фотограф кога су у старовлашко беспуге, упркос турској „страшљивоћи“ те 1909. довели у Буковик.

Ове јесени, 14/27. септембра 2010. године навршила се 101 година од упокојења попа Милуна Дилпаре из Буковика, таман онолико колико је износио „сургун на отуз бир“ година у Анадолију, на шта је могла да гласи пресуда нововарошког кадије оне несретне 1875. Према предању, осећајући да му се ближи крај живота, поп је почео да бележи догађаје из свог и из живота Буковика и Старога Влаха које је запамтио или о њима слушао. Међутим, научен још за време ђаковања у манастиру Дечани, да се боји „Рим – папе“ и латинске преваре, у више наврата је остављао аманет сину Ђорђу да уколико после његове смрти дођу „Швабе“, спали све хартије да их се неби дочепали. Ђорђе је то схватио преозбиљно и пред долазак аустроугарских окупатора 1915. подложио ватру у „љубној вуруни“ и спалио и последњи папир остао иза очеве смрти.

Одавно се у трави старог буковичког гробља изгубио гроб попа Милуна. Нема ни гроба његове попадије Виде, којој је сачуван и уз цркву прислоњен скроман споменик што га је поп подигао. Прекопани су или „начепљени“ туђим гробовима. Не разазнаје се ни гроб Василија Копуновића што спасе попа пред судом у Ваљево 1876. Четири године касније, на Васкрс 1880. погибе код својих колиба на Рујиштима изнад Штиткова, од турских аскера са карауле Тисовица, бранећи одступницу синовима Луки и Ђорђу који бежаху у Србију. У малом породичном гробљу Јасике у засеку Јанковићи на његовом гробу одавно одолева времену стара крушка дивљака. Она једина фотографија, кратки текст на буковичком јеванђељу исписан његовом руком, кратки запис на богослужбеној књизи цркве буковичке: „1909 г. 14 септембра престави се јереј Милун Дилпарић служитељ храма Св.архангела у Буковику“ као и записи прота Милана Ђурића у „Споменици на устанак 1875...“ и Драгољуба Јоловића у ужичким „Вестима“ из 1971. данас су једини трагови његовог постојања и делања. Бројно потомство расуто широм Србије, пономно чува предање о његовом животу и делу па се може рећи: „Благо томе ко довијек живи, имао се рашта и родити“.

Бошко Б. Койуновић

Морачки кнез РАДУЛЕ ИВАНОВ РАДОВИЋ

Кнез **Радуле Радовић** је рођен око 1740. године у Доњој Морачи, у месту званом Баре Радовића. Најмлађи је син морачког кнеза и попа **Ивана**, који је имао пет синова: Јована, Исаија, Марка, Ђура и **Радула**.

Радулов отац, кнез Иван, најстарији син морачког кнеза Рада, је остао упамћен као врло mudar и частан човек. Био је добар отац и деда, а своје потомке је, поред витештва, научио читати и писати, као један од ретких писмених људи у Морачи. Кнез Иван је предводио Морачане у српско-албанском устанку против Турака, који је избио 1737. године. На челу устанка је био кучки војвода Радоња Петровић. Из тог времена потиче њихово велико пријатељство, које је касније крунисано женидбом Ивановог сина, Радула, са војводином кћерком, Данојлом. Тада су устаници ишли чак до Јавора и Новог Пазара, у нади да је дошао час када ће се ослободити турске власти. Међутим, када је аустријска војска доживела неуспех, устаници су схватили да се они нису борили за своју слободу, већ да је преко њихове крви Аустрија хтела да оствари своје интересе, тако да је међу устаницима завладала забуна и очајање. Многи од устаника, плашећи се Турске освете, су отишли са аустријском војском, а други се вратили кућама. Устаници из Мораче и Васојевића су преко Рожаја отишли у Метохију, у нади да ће ту поразити Турке и освојити неки плен. Тамо су их Турци сачекали и поразили. Том приликом је рађен и поп Иван. По породичном предању, извукао га је са бојишта један од Дуловића из Горње Мораче, по некима то је био отац сердара Мијата, и тако спасио да му Турци не одсеку главу. Касније се кнез Иван побратимио са тим Дуловићем и осталим његовим браственицима и то побратимство је и данас на цени.

Харач се Турцима није давао ни после, неуспешног, устанка нити се признавала турска власт. Нарочито су у томе предњачили Радовићи који никад нису хтели да плаћају харач, тако да због неплаћања харача Морачана, негде средином друге половине XVIII века, турске власти из Колашина, пошаљу Халила Мушовића у Морачу са дванаест ага, како би приморали Морачане на покорност и давање харача. Пошто су Радовићи, као кнежевско братство, имали пресудну улогу у отпору према Турцима, ови реше да покушају да потурче три брата Радовића: кнеза Ивана, Радивоја и Никића, и да на тај начин лакше остваре своје циљеве. Турци, који су искључиво били исламизирани Срби из Колашина,

су несметано стигли до Куле Радовића, јер ничим нису показали лоше намере, те их нико у томе није ни спречавао. Код Куле Радовића су затекли кнеза Ивана и Радивоја, док је Никић био одсутан. Међутим, чим су стигли одмах су показали праве намере и почели да се веома грубо понашају. Захтевали су да им се спреми најбоље јело и бахато су се понашали, вређајући Радовиће, не штедећи чак ни жене. Видевши какве су им намере, кнез Иван и Радивоје поруче Никићу да одмах дође. Никић је дошао ноћу и кроз прозор видео да Мушовић и аге седе око ватре. Ту се неко време притајило да би чуо шта Турци причају. Чуо је како прете кнезу Ивану и Радивоју, да ће их све побити ако се не потурче. Тада је Никић решио, пошто је приметио да је турско оружје сложено поред врата, да упадне у кулу и ослободи браћу. Никић је изненада упао у кулу, и на раскомаћеног Мушовића са врата уперо пушку. Турци су били изненађени јер нису очекивали да ће Радовићи пружити било какав отпор. Тада је Никић запретио да ће убити Мушовића ако било ко од Турака покуша да пружи отпор. Пошто се Турци нису одупрли, Никић је рекао браћи да прикупе њихово оружје, што су они и учинили. Тада је Никић запретио да ће убити Мушовића због грубог понашања и увреда нанетих Радовићима, али су кнез Иван и Радивоје то спречили. Радовићи су решили да задрже оружје и коње од харачлија а да Турке протерају за Колашин. То су и учинили. Осрамоћени Турци су свратили у Равни код братства Меденица и молили их да посредују код Радовића да им врате оружје и коње, јер од срамоте нису смели отићи у Колашин. Ови су на то пристали за накнаду од 50 дуката. Од тада су колашински Турци гледали на сваки начин да им се освете. Користили су сваку прилику да упадну у Морачу и да поставе заседу како би убили неког од њих. Ипак, за живота кнеза Ивана, Радовићи су успевали да измакну турској освети.

У другој половини XVIII-ог века Доњоморачани дају све снажнији отпор турској власти због чега је она била снажно уздрмана на том подручју. Чести упади харачлија у Морачу и насиља која су тамо чинили завршавали су се крвавим обрачунама. Међутим, што су турски притисци били јачи отпор је био снажнији. Нарочити притисак је био за време кнезовања Радуловог брата Марка. У његово време десили су се многи упади турских харачлија у Морачу, који су покушали оружаном силом натерати Морачане на покорност и давање хара-

ча. Кнез Марко је организовао Морачане који су почели пружати отпор колашинским Турцима. У једном таквом сукобу је и погинуо.

Због неплаћања харача и пружања отпора Морачана турској власти, колашински Турци за највеће кривце прогласише кнежевско братство Радовић. Зато решише да ово непокорно братство насиљем, убиствима истакнутих чланова и другим зулумима, приморају на покорност и плаћање харача, или да га потпуно униште или приморају на исељење из Мораче. Они нису смели отворено да крену на Радовиће, јер кад би год нека већа турска војска кренула ка Морачи, Морачани су се одмах окупљали и пружили организовани отпор, али такође то нису могли остварити ни са мањим турским јединицама јер су Радовићи као јако братство имали снаге да им се супроставе. Зато решише да упадају у Морачу, кад сазнају где се који Радовић упутио ван Бара Радовића, и убијају их из заседе.

После погибије кнеза Марка кнез Доњоморачки постаје његов брат Ђуро Ивана Радовић. Како је отпор Турцима нешто спласнуо, запрете ови кнезу Ђури да ће, уколико не пошаље харач у Колашин, дићи силну војску и попалити и побити Радовиће. Пошто су Турци претили само Радовићима, а не целој Морачи, би тешко покренути Морачане на неки већи отпор, па кнез Ђуро би приморан да скупи харач и пошаље га по свом синовцу Нику у Колашин. Турци су били незадовољни износом харача те убију Ника и упуте Радовићима претњу да ће им кућу ископати. Нику је убио ага Диздаревић, који је том приликом поручио да се не плаши освете Радовића.

Своје претње Турци су остварили, јер је убрзо по убиству Ника убијен и његов брат Никола, што је још више огорчило Радовиће и изазвало их на освету. Нику је убио Ибро Ђул-бег Ђурђевић. Били су то врло тешки дани за братство Радовић, па су чак неки браственици помишљали да напусте Морачу. Међутим, сем ранијег исељења Радулове браће: Јована и Исаије, до новог исељења Радовића није дошло. Страдање Радовића је настављено, јер убрзо затим гине и кнез Ђуро Радовић. Њега је из заседе испод Миоске убио Хасан-бег Мекић, када се враћао од побратима Дуловића из Горње Мораче. Ово убиство, као и убиство осталих Радовића, није остало неосвећено јер је војвода **Мина Радулов Радовић**, убио Хасан-бега Мекића и тиме осветио кнеза Ђура, свога стрица.

После погибије кнеза Ђура за доњоморачког кнеза је дошао његов

брат, **Радуле Иванов Радовић**. Када су Турци из заседе у Оџиби убили Пекана Андријиног Радовића и одсекли му главу, било је потпуно јасно да су Радовићи били посебна мета и да Турци неће стати док их све не побију. То су били најтежи тренутци у братству Радовић јер им је запретило потпуно истребљење; већ је било убијено око половине одраслих мушких глава братства. Тада је кнез Радуле решио да се, са осталим Радовићима, огорченим због убиства својих братственика, одметне у хајдуке и организује освету.

Кнез Радуле је Морачанима објавио да се потпуно одмеће од турске власти, при том их позивајући да му се, као њиховом кнезу, придруже. Пример кнеза Радула и осталих Радовића следили су многи Морачани, тако да је скоро цела Морача одбила да плаћа харач. Тада су Турци почели чешће упадати у Морачу да силом купе харач. Али Морачани, огорчени на сва убиства која су Турци у последње време учинили, почеше жестоко да се обрачунавају с Турцима, поготову Радовићи који су стално тражили прилику за освету. На сваки позив осталих Морачана учествовали су у обрачуну с Турцима. Тако и у сукобу када је познати јунак Марко Војинчевић-Ракочевић са осталим Морачанима ударио на Турке у Морачи и у крвавој борби са Али-бегом Мркоњићем разбио турску војску, а бега сам посекао на једном потоку између Раичевина и Лаћева Дола. Ово је одушевило све Морачане. И кад су прве харачлије после погибије Мркоњића ушле у Прекобрђе, Прекобрђани су их напали у кући Пекана Вујисића и све их побили. Када су у пролеће 1786 године Турци ударили на Морачу и у тој борби посеки тридесет глава морачких и ровачких, главе су понели скадарском паши Бушатлији и он их је истакао на скадарски град, где су се сасушиле. Морачани реше да се освете за ову погибију колашинским Турцима и да их сачекају и спреме бусију кад се буду враћали од Бушатлије. Сакупили су око 30 Морачана међу којима су били и Радовићи. У тврдим кланцима на месту званом Зауглини дочекају 40 Турака и у крвавој борби убију 25 колашинских заптија.

Да би осветили своје убијене братственике, кнез Радуле и остали Радовићи, су организовали и извршили убиства многих виђенијих Турака. Прво је убијен Аџија Каљић више Поља, познати турски јунак, њега је убио кнез Радуле. Потом кнез Радуле са својим синовцем Илијом Марковим пресреће у Морачи, близу Скочког кланца, месту званом Потрк, Ибра Ђул-бега Ђурђевића, угледног колашинског бега, када је дошао да купи харач, убије га, од-

сече му главу и понесе је владици Петру I на Цетиње, и тиме освети свог синовца Николу Маркова којег је Ибро убио. Овом сукобу претходила је свађа између кнеза Радула и бега Ђурђевића, који је том приликом покушао да Радулу отме коња, расног белца, говорећи да раја није достојна да има добре коње. Тада кнез Радуле убије бега пушком и одсече му главу.

Владика је добро примио кнеза Радула. Похвалио га за јунаштво, благосиљао и саветовао му да се пресели у Горњу Морачу, где је за Турке неприступачније, како би био безбеднији и отуда би лакше и са већим успехом могао напасти и узнемиравати Турке, организујући чете Морачана. За његове јуначке заслуге владика му је дао имање у Горњој Морачи, месту званом Убалац с десне стране ријеке Мораче, да се на њему настани, а што је он и учинио по повратку кући.

Овакав благонаклони однос владике још је више охрабрио кнеза Радула па је скупио око себе једну јаку групу Морачана и повео беспштедну борбу против колашинских Турака. У овој чети, поред Радовића, налазили су се чувени морачки јунаци: Јован Марков Меденица, Мијат Дуловић, Коста Бојић, Јован Вуксанов Ракочевић и други. Са овим Морачанима кнез Радуле је постао страх и трепет за колашинске бегове. Прво су Меденице из Врујаца убили на Блацима рођеног стрица Хасан-бега Мекића, харачлију Ахмед-агу Мекића, и сву његову пратњу, при повратку из Горње Мораче, где је харач купио. Потом Радулова чета на Кадиној Води убија агу Диздара, који је убио Ника Маркова Радовића, и тако овог освети; на Јасенској Коси Меха Пепића, у липовским Странама агу Меровића и Грлића, на Кључу Омера Уса, агу Мартина у Лучкој Гори, у Тарском Лугу Карадана Абдулова, на Дријенку Суља Пепића и у Сушцу Зека Хаџибулића. Чувена је њихова опсада чардака Османа Кврца у Липову, где се било забаракадирао дванаест Коврца који се нису хтели предати. Кнез Радуле са дружином запали чардак у коме сви изгоре.

Осим појединачних убијања ага, Морачани су били приправни и на општи устанак ради скидања турског господства са свога племена. На позив руске царице Катарине, Црногорци и Хереговци устали су на оружје против Турака 1788 године. Овај позив радо су прихватили Морачани, под вођством кнеза Радула, који су у боју на Црквинама до ногу потукли Турке. Да би осветио пораз Турака на Црквини, Ђор-паша је 1790 напао Морачу. До боја је дошло на сам Божић на Јеловим Брдима, где су Морачани са својом браћом из других српских племена, који су им притекли у

помоћ, потпуно слистили турску војску. И у овом боју видну улогу је имао **кнез Радуле Радовић**.

Морачани су користили сваку прилику да би нападали колашинске Турке. Због тога се Турци нису усуђивали да купе харач по Морачи. Зато се почеше служити и лукавством да би принудили Морачане на покорност и давање харача. Тако домаме на вјеру, ради неког договора, синовца Радуловог, кнеза Рашка Ђурова Радовића, који је постао кнез Доње Мораче по одласку кнеза Радула у Горњу Морачу, са другим морачким старешинама и угледним људима, па их повежу и потеряју преко Новог Пазара за Солун. Отуда их поврате у Призрен, па у Скадар да им суди Махмут-паша Бушатлија. Паша је хтео да их мучи, али га они молише да их поштеди па ће бити покорни. И паша их пусти кућама. Међутим, кнез Радуле се није освртао на њихово обећање, па је и даље наставио борбу против Турака.

На манастирској слави Госпођиндану 1792. године где се одржавао сабор Морачана и Ровчана, главари замоле архимандрита Аксентија Шундића да окупљеном народу одржи говор и да га позове на борбу против Турака. Шундић осведочени патриота, одазвао се њиховој молби и окупљеном народу одржи снажан патриотски говор позивајући Морачане и Ровчане да се дигну на оружје против освајача. Шундић је тада завршио свој говор са речима:

„Устајте противу њих (Турака)! Ја сам први њихов одметник, а ко ми је друг, нек се каже!“

На ове речи Мијат Мијушков Дуловић (који је тог дана у Горњој Морачи убио Ахмет барјактара, сина колашинског диздара) одговори:

„Ја сам ти друг са Горњоморачанима!“

А кнез Радуле Радовић довикну:

„И ја са Доњоморачанима!“

На то и Реџа Даничин повика:

„И ја са Ровчанима!“

Ово су са одушевљењем прихватили сви присутни Морачани и Ровчани. Пошто су се завјерили, одмах су кренули у акцију. Прво плијене Ахметову стоку на Градишту, у Горњој Морачи, где је било око 400 овнова и друге стоке; затим на Бијелу, где плијене стоку Хуњареву (од Никшића) и неколико чобана посијеку, а на крају ударе на велики турски катун Срњак на Сињавини где су нашли највећи плен. Ови догађаји су огорчили и узнемирили колашинске Турке, који су запрјетили Морачанима одмаздом, али се кнез Радуле са дружином није обазирао.

Радуле је био први морачки кнез који је успео да обједини оружане акције против Турака на тлу Доње Мораче. Он је био први кнез у Морачи који ју је пот-

пуно одметнуо од турске власти. Турци су били приморани да траже мир са Морачанима гарантујући да неће тражити харач, нити ће дирати хајдуке само да се врате кућама. Тако у доба хајдуковања кнеза Радула, а то је био период од око девет година, Турци нису смели долазити у Морачу, нити тражити харач.

Кнез Радуле, изнурен од дугогодишњег хајдуковања постао је необазрив, па је често долазио у село Морачку Бистрицу, под планином Вучје, код оваца са својим синовима Јованом и Мином. Почетком 1794. године преко шпијуна, неког од раје из Мораче, Турци сазнаше да ће кнез Радуле бити на слави, (Шћепандан - 9. јануар), свог побратима Мијата Дуловића, а одатле поћи у Бистрицу да обиђе имање и катун, где је зазимио стоку. Иако је претходно било договорено примирје, колашински Турци, на челу са Хасан-бегом Мекићем, који су очекивали да кнез Радуле буде сам, начине заседу под Рашачку Греду, очекујући кнеза Радула да из правца Горњоморачког села Трновице, са славе, дође у Бистрицу. Из Трновице кнез Радуле је, са својим синовима, кренуо у Бистрицу пред сутон. Од Трновице су ишли про Коњева Лаза, Рашачких Грета, а кад су хтели ући у Бистрицу, Турци, који је било шест или седам, запуцају из заседе и ране сву тројицу. Рана кнеза Радула је била врло тешка, а Минина озбиљна али не тешка као очева. Најлакше је био рањен Јован. Крајњим напором кнез Радуле иступи дуги џефердар у правцу одакле су Турци пуцали, опали метак и уби једног од њих. Истовремено су и Јован и

Мина опалили у правцу заседе на Турке, који за трен устукнуше, јер нису очекивали овакав отпор, али се прибраше и истовремено опалише у правцу кнеза Радула кога смртно погодише зрна. Тада Јован свог мртвог оца склања иза једног камена, заједно са рањеним Мином, коме тада беше шеснаест година. Турци су покушали на јуриш на дођу до кнеза Радула и његових синова. Тада је Јован искочио иза камена и јурнуо на њих, док је Мина остао иза камена, јер због ране није могао да се креће, и припуцао на Турке и том приликом ранио једног од њих. Јован је у борби прса у прса успео да убије једног Турчина а другог да рани. Овај храбри отпор који су пружили Јован и Мина приморао је Турке на бијег. Нарочиту храброст је показао Јован који је успео да спасе свога млађег брата и себе, као и да сачува да Турци не осечу његовом оцу главу.

Турци нису знали да су убили кнеза Радула, већ су мислили да су га ранили, тако да је Радулов син Јован, место свога оца крстарио по колашинском крају и светио оца, а Турци су задуго мислили да је то кнез Радуле. Па тако се нису усуђивали, све до убиства Радуловог сина Јована, долазити у Морачу да узимају харач плашећи се кнеза Радула и његова сина Јована.

Смрт кнеза Радула као најистакнутије морачке личности у борби против Турака изазвало је велико узбуђење у Морачи и Ровцима. Организована борба против Турака је скоро престала, а Турци поново упадају у Морачу, чине насиља и купе харач.

ЦАРИЦА МИЛИЦА, РОДА СЛАВНА И СВЕТЛА

Ужитију Кнеза Лазара из 1392. године, за књегињу Милицу каже се: „Беше рода светла и славна...“, а да би се препознала са својим врлинама морао сам поменути њене претке, савременике и потомке, од рода Немањиног, јер само „добро дрво рађа добре плодове“, као и Лазара, знамениту личност наше српске историје и настављача светородне лозе Немањића.

Књегиња Милица није „репа без корена“, већ изданак светородне лозе. До чекала је славу и сјај на царском двору и била херој мајка и владарка у најсудбоноснијим данима по српски народ и српску државу.

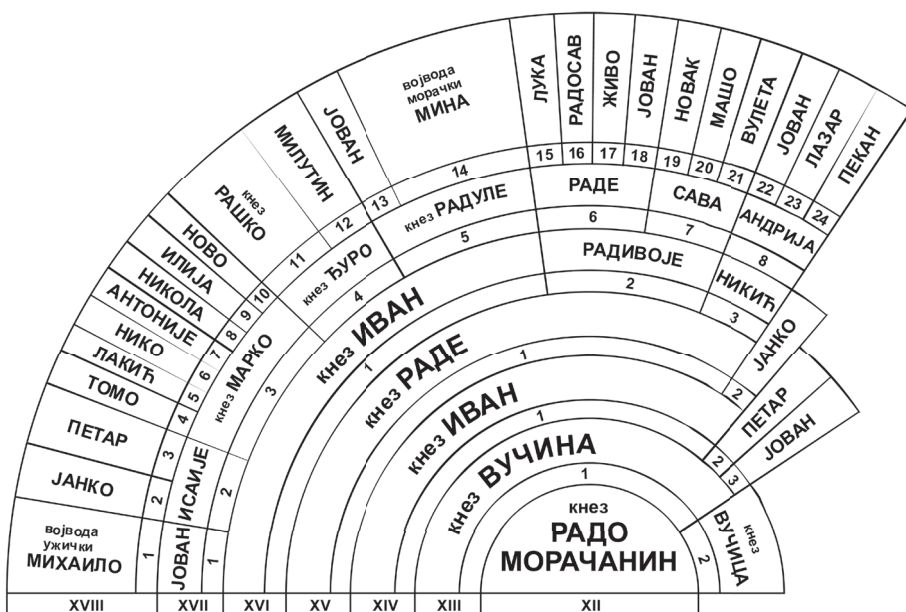
Помињући њих, помињем све војсковође и војнике, славне Косовске битке, заједно са честитим Кнезом, који не пожалише своје животе за боље сутра, за веру и отаџбину.

Вуканови потомци, у току једног века, кроз четири генерације, живели су у Полимљу око Бродарева и били сахрањени у породичној гробници, задужбини-цркви Богојављења, Давидовици.

У раном средњем веку бродаревска котлина ушла је у састав најстарије српске државе, о чему сведоче драгоцене подаци византијског цара и историчара Константина VII Порфирогенита. У време рашких жупана, Немањиних претходника, нема конкретних података о Бродареву и његовој околини, али се може предпоставити да су у овим крајевима чланови династије имали своје поседе.

Из времена Немањића има извештај број сачуваних фрагментарних података о овим областима. Први писани подаци налазе се у повељи Стефана Првовенчаног, али та повеља је одмах по издавању уништена. „Због тога је Урош I, син Првовенчаног, обновио повељу. Позвао је брата Саву II, епископа Арсенија и игумане и заклео их да што тачније одреде међе црквених поседа према ранијој повељи и да не мењају ништа од онога како је и пре било. У тој повељи у којој се у XII веку прилажу многа села цркви Св. апостола Петра и Павла у Бијелом Пољу помињу се нека насеља из Бродарева и суседних котлина. То су: Драшковица, Слатина и Крушевац. Та насеља сачувана су се под тим истим именом и до нашег доба“.

У повељи нигде није поменуто Бродарево као насеље, али је зато наведена „Илијина црква“, која није очувана. Али сачувано сећање на несталу цркву,

Извод из породичне књиге: Основна таблица родослова братства Радовић из Мораче.

Зоран Морачанин

Иконе Царице Милице и Светог великомученика цара Лазара

дало је повода да се касније код ново-подигнуте цркве установи народни сабор на Светог Илију, који се одржао до данашњих дана. Захваљујући том сабору, црква је најпосећенија, од стране верника, у току године.

Повеља краља Уроша I, којом се око 1253. године прилаже имање Пресветој Богородици у Стону, помиње „Оликревина Љубовигове Лука“ што указује на чињеницу да су горе поменуто места из Урошеве повеље припадала жупи Љубовићи. У Урошевој Лимској повељи од 1254-1264. године, такође се помиње жупа Љубовића. Нека сведочанства налазимо у Дечанској хрисовуљи краља Стефана Дечанског из 1330. године („О Уликревина на Љубович... Вучина“ и „Оу Љубовидски дел“)

Чињеница да је овом жупом управљао једно време члан из династије Немањића, о чему сведочи уговор о изградњи манастира Давидовице, говори о њеном великом значају у прошлости. Године 1281. између старца Давида, односно бившег жупана Димитрија Немањића, сина Вукановог, и мајстора Десине де Риса закључен је уговор о изградњи цркве у Бродареву у жупи Љубовићи.

У поменутом уговору о подизању манастира Давидовице из 1281. године први пут се помиње Бродарево као насеље. Из уговора се не види који је локалитет оно захватало. У околини данашњег Бродарева имају два места о којима предање говори да се ту налазило старо Бродарево. По једном предању до доласка Турака оно је било на брду Закуту изнад села Балића; друго говори да се старо Бродарево налазило на Заградцу под Јасеном. Оба ова места, а поготову Заградац, релативно су бли-

зу данашњем Бродареву, а и сам њихов положај одговара месту на коме су подизани градови у средњем веку.

Од потомака Стефана Немање формирају се две гране породичног стабла Немањића. Прво чини потомство најстаријег Немањиног сина великога кнеза Вукана који, је још за очевог живота добио на управу удеону кнежевину, која је обухватала Зету, Травунију, Хвосно и Топлицу, и који је наследио титулу краља, коју су дукљански владари носили још од 1077. године. Титулу дукљанског краља носио је и Вуканов син Ђорђе од 1208. Са краљевском титулом последњи пут се помиње 1248. године, а после смрти сахрањен је у Сопоћанима. Његов брат Стефан је такође носио краљевску титулу, а био је ктитор манастира Мораче (подигнута 1252. г.). Трећи Вуканов син био је Димитрије са титулом жупана. Он се замонашио и добио име Давид. Подигао је 1281. године манастир посвећен Богојављењу на Лиму (по њему је назван Давидовица). По казивању наших старих родослова Димитрије роди сина кнеза Вратислава, Вратислав роди сина кнеза Вратка, а Вратко кћер Милицу. Преко Милице, која се удала за кнеза Лазара, Лазаревићи везују своје крвно сродство са Немањићима и тако продужују легитимитет за поновно уједињавање српских земаља.

Стефан Немања је поред најстаријег Вукана имао три кћери непознатог имена и два сина: средњег Стефана, првог српског краља, и најмлађег Растка, касније монаха Саву, првог српског архиепископа и књижевника.

Главна грана лозе Немањића настављена је са Стефаном Немањићем (1196-1228.г.), кога је на сабору у Расу

1196. године отац одредио за наследника престола.

Из ове Богом благословене светородне лозе потиче Милица, за коју предање каже да је рођена у Слатини код Бродарева, а ту у околини и њена браћа Југовићи.

Снажењем српске државе и централизацијом државне власти, Вратко – Југ Богдан је постао полимски војвода. У Полимљу је имао велике поседе.

Југ Богдан је био врло снажна личност: добар политичар, вешт дипломата и храбар војсковођа. Служио је на двору краљева: Милутина, Дечанског и Душана. Душан га је издвајао из целе Немањића родбине.

Уздизањем Душана као краља и цара расли су углед и моћ војводе Вратка. У опсади Сера у Грчкој 1542. године, Оливер и Вратко су били главни заповедници. Вратко је уз Душана водио главну реч. Дичио се са својих девет синова и био врло богат. Имао је поседе у Полимљу и околини, а држао је и рудник Брсково. Касније је његово богатство увећано поседима у Призрену. Чувени су били Југ Богданови двори и црква на Марашу.

На српској политичкој сцени, поред Југ Богдана и његових синова, појављује се и Лазар Хребељановић, настављач лозе Немањића.

Средњевековни летописи бележе, да је Лазар Хребељановић рођен 1329. године у Прилипцу поред познатог рударског насеља Ново Брдо. Ту се налазио посед породице Хребељановић. „Бист же отечество јеро град Прилипац. Отац же јеро Прибац“.

Родоначелник породице Хребељановић није познат састављачима родослова. Занимљиво је да кнез није добио презиме по оцу Прибцу, што је био устаљен обичај у средњевековној Србији, свакако, из разлога што Лазар није био потомак светородних краљева српских, али је рођењем и васпитањем припадао племенитој породици, која је уживала углед на двору цара Душана.

Прибац је службовао на царском двору, обављајући послове слуге или пехарника. Аутор „Повеље о кнезу Лазару“, пише да су цар и његов велики слуга по нарави слични, као једна душа у два тела. Намера је писца „Похвале“ да се моћни српски владар и његов слуга тако блиски прикажу, да би се на тај начин успоставила веза међу двома владарским лозама. Служећи верно цару Душану, Прибац је напредовао у служби и омогућио сину Лазару да се домогне државне почести.

Лазар Хребељановић постао је ставилац на двору цара Душана. Са овим

звaњем јавља се у дипломатској мисији само једанпут, јула 1353. године. Похвални спис, састављен у славу косовских мученика, говори како је цар Душан подарио Лазару ставилачки чин и дао му своју сродницу за жену, око 1353. године. Лазар се оженио Милицом, кћерком кнеза Вратка, у народној песми познатог као Југ Богдан.

У „Житију кнеза Лазара“ из 1392. године, за књегињу Милицу се каже: „Беше рода светла и славна и, нарочито, од царског корена племена Симеуна Немање, првог господина Србима“.

Отац књегиње Милице, Вратко, био је полимско-топлички војвода и у народној традицији познат као Југ Богдан.

Од родитеља је добила основне хришћанске поуке које ће током целог живота испуњавати, а писмености се научила на двору својих родитеља. А била је, како истиче њен биограф „Сваким врлинама украшена, милостива, штедра, тиха и сваком добром нарави испуњена“.

Често је боравила на двору рођака, цара Душана, где су је цар Душан и царица Јелана ближе упознали, заволели и уз сагласност њених родитеља, довели у царски двор. Ту се упознала и заволела са кнезом Лазаром Хребељановићем, тада у служби на царском двору, за кога се и удала 1353. године, уз благослов цара Душана и царице Јелене. Венчање је, по народном веровању, обављено у манастиру Јошаници. Тако је овим браком установљена сродничка веза између Немањића и Хребељановића. Са Лазаром је изродила пет кћери: Мару, Драгану, Јелену, Теодору и Оливеру и три сина: Стефана, Вука и Добривоја.

После смрти цара Душана, Лазар је наставио службу као ставилац код сина мру, наследника, цара Уроша. Урошевом смрћу, 1371. године, гаси се свешто родна лоза Немањића и на површину, а и од раније, избијају интереси крупне српске властеле. О продужењу свешто родне лозе стара се једино Српска православна црква, тражећи достојну личност-наследника светих Немањића. Начелство српско припало је Лазару, који се иза великих благочестивих краљева назива: „Господарем и владоцем над свим србима“, по сведочанству патријарха Данила III. Овај избор благословили су архијереји, свештенство и српски сабор.

Као мудро и легитимно овлашћеном од стране српске цркве и српског народа, Лазару је пошло за руком да прошири свој феудални посед, ојача власт и постане највећи српски великаш на простору некадашњег царства. Његове земље обухватале су централне делове Србије, економски богатије од осталих. Поседовао је два најбогатија

рудника: Ново Брдо и Рудник. У велике заслуге за цркву и народ приписује му се залагање око измирења Српске цркве и Цариградске патријаршије. Свечано измирење проглашено је у Призрену у цркви светих Архангела, на гробу цара Душана, уз учешће овлашћене делегације, представника Васељенског Патријарха 1375. године.

Као један од спољних знакова Лазаревог законитог продужења Немањићке династије, био је тај да се од свих обласних поглавара једино он потписивао црвеним мастилом, као и Немањићи, а уз своје име носио је и царски додаток „Стефан“ – крунисани, овлашћени. Ово стиче по праву своје супруге, Милице, која је по другом огранку припала лози Немањића.

Кнез Лазар је за своју престоницу одабрао град Крушевац, који се налазио у најбогатијем и најплоднијем делу нове српске државе. У то време Крушевац се нагло подизао и утврђивао, као и други значајни средњовековни градови у Србији.

Кнез Лазар и књегиња Милица изродили су осморо деце и живели у веома складном браку. Деца су им расла и васпитавала се у лепо изграђеном и добро опремљеном двору. За њихово васпитавање су били ангажовани домаћи и страни учитељи. Поред опште наобразбе Стефан и Вук су на овом двору стекли солидно витешко образовање, што је могло да се види на бројним турнирима, организованим на крушевачком пољу, на којима су и они учествовали.

Познато је да су им деца учила стране језике, а кћери су добијале још и солидно домаћинско образовање. Њиховом васпитању је доста допринела и племенита, веома образована и талентована Јефимија, супруга деспота Угљеше Мрњавчевића, која је трагедијом на Марици изгубила мужа и, после краћег дружења са царицом Јеленом, боравила на кнежевском двору у Крушевцу.

О побожном Стефановом васпитању особиту бригу водила је његова благочестива мајка Милица. Позната је њена молитва за своју децу, која је сачувана у Дечанској повељи из 1397. године, где се она овако смирено моли Богу за њих: „Умилостиви се на моје грехе, укрепи моју децу у благоверности и сваком добру, да у побожности послуже Теби, Богу своме“.

У одсудном моменту, пред Косовску битку, Лазар се одлучио да храбро стане пред турске освајаче, за веру, слободу и отаџбину у којој је изгинула војска и цар Лазар са својим гастом Југ Богданом и његових девет синова.

После Косовске битке најтеже је било књегињи Милице. Она је по-

ред личне трагедије била одговорна за даљу судбину Србије и за своју децу, која су малолетна остала без оца. У таквој ситуацији она преузима владину Србијом, у име своја два малолетна сина, и на своја јуначка плећа ставља велики терет. Али се у томе, Богу хвала, добро снашла што се види по њеним резултатима, за што је била потребна велика умешност и храброст. Добронамерни, који су је боље познавали, имали су прилике да виде како се она сналази и имали су за њу само речи дивљења и одавали јој заслужно признање.

У својој похвали Кнезу Лазару патријарх Данила III, забележио је како Милица није заостајала за својим мужем, да су је красиле све врлине, да је била „благоразумна, мужеумна, милостива, штедра, помирљива и сваким добрим обичајима испуњена“. Григорије Цамблак писао је како је Милица превасилазила у премудрости и оштроумљу многе. А Константин Филозоф „да је била лепотом жена, а саветима Одисеј“. Била је „достојна славе и велемудрена мати која је превасилазила многе изабране мајке“. Осим лепих врлина Милица се добро сналазила и у политичким стварима у којима је било тешко снаћи се“, сведочи Константин Филозоф.

Мађари су искористили српски пораз, па исте 1389. године, под вођством свога краља Сигисмунда нападну Србију и продру до Крагујевца. Нашавши се у врло тешкој ситуацији, књегиња Милица је морала да тражи начин како да сачува Србију. Да би сачувала ослабљену и раскомадану Србију, нападнуту са свих страна од непријатеља, благоразумна Милица, одлучила је да успостави мир са Турцима и да ступи у вазалне односе са турском царицом, што је подразумевало плаћање данка Турцима, учествовање у ратним операцијама на страни турске војске и да своју најмлађу кћер Оливеру спреми у харем, турском султану Бајазиту. Ово све у договору са српским Патријархом, вишим свештенством и племством.

Поред наведеног Србија је пристала да у Голубац и неке пограничне градове према Мађарској, уђе турска војска, која ће из њих моћи да контролише кретање Мађара по градовима које су заузели у упаду после Косовског боја.

Оливера је била врло утицајна код султана Бајазита и успевала је, да у многим стварима помогне Србији и њеном роду. Умећем и сналажљивошћу успела је да и даље остане у својој вери и због њеног утицаја није вршен превелики притисак на Српску православну цркву. Још је помагала Стефану да се одбрани од Мађара.

У јесен 1389. г., по савету патријарха Данила III, Сабор српске цркве одлучио

је да трагично погинулог кнеза прогласи за светитеља и да се његово тело пренесе из Приштине у његово задужбину манастир Раваницу. Пренос моштију, које су нађене „цели и нерушими и много благовоније испуштајуште“, на молбу царице Милице одобрио, је и султан Бајазит.

У сусрет поворци на излазу Ибарске клисуре, изашла је и кнегиња Милица са децом, дворским племићима, војводама и царским старешинама, пратећи кнежеве мошти до Раванице. Ту се опелом високих црквених великодостојника завршила ова тужна свечаност.

Као побожна жена, а увидевши да је црква одлучујући фактор и веома потребна у испуњавању државних обавеза, посебно после преузимања вазалних односа према Турцима, кнегиња Милица је показивала посебну бригу према Православној цркви, у чему је имала пуну подршку сина Стефана Лазаревића.

Најпре је кнегиња преко кћерке Оливере издејствовала код султана Бајазита да турске власти не прогоне српску цркву и да јој се омогући нормалан рад. Захваљујући привредној обнови земље, она је могла да помаже својој цркви материјално, обнављајући порушене и дотрајале цркве и манастире, али и подижући нове.

Кнегиња Милица, поред осталог, са сином Стефаном и патријархом Данилом III, 1392. године издала је повељу манастиру Хидандару, поклонивши му једну цркву и неколико села. Године 1395. даровала је руском манастиру мошти светог Пантелејмона, такође у Светој Гори, разна добра, а испоснику Сисоју Синаиту је помогла да подигне манастир Сисојевац код Туприје. Сличне прилоге даровала је и другим манастирима на Светој Гори. Обновила је опустошени манастир Дечане, у чијем храму и данас, испред олтара, у наосу цркве, са једне и друге стране царских двери стоје две велике свеће од чистог воска, дар кнегиње Милице. Она их је оставила са аманетом да их упали ослободилац Косова. Краљ Петар I Карађорђевић, ослободилац, није имао прилике да аманет испуни, што је учинио његов наследник, син, краљ Александар. Но пошто Александар није био директни ослободилац Косова запалио је само једну свећу, која је мало изгорела, а друга није ни паљена. Обе су сачуване и о њима се води брига, као великом аманету и дару царице Милице.

Други дар царице Милице, поклоњен манастиру Дечанима, јесте велики метални полијелеј, израђен од оружја српских ратника изгинулих на Косову 1389. године.

Обе ове даровнице подсећају нас, вековима, на велики историјски догађај

који се догодио судбоносне 1389. године на Пољу Косову, кад су пропаја материјална добра и велики број српских јунака, а остала су вечна и непролазна добра: вера, морал, култура и духовне вредности, у уверењу да „земаљско је за малена царство, а небеско од сад и до века“. А Владика Николај Велимировић за српски Видовдан каже следеће: „Ево нам опет Видовдана! Ево дана када је један хришћански народ све изгубио и добио више од изгубљенога“.

Свакако, верује се, да је деспот Стефан Лазаревић у сагласности са својом мајком, кнегињом Милицом, донео одлуку, коју је после њене смрти потврдио повељом, којом дарује манастиру Милешеву пет села у жупи Моравица, у околини Ужичке Пожеге: оба Гутља, Храсно Поље, Шенгољ и Рупељево, а то су данашња села: Гугаљ, други Гугаљ је данашње село Пријановићи, Расна, Шенгољ и Рупељево.

Највеће задужбинарско дело кнегиње Милице је манастир Љубостиња чији је главни градитељ био Раде Боровић, познат у народној традицији као „Раде неимар“.

По народном предању, манастир је подигнут на месту где су се први пут срили (видели) будући супружници, цар Лазар и царица Милица. Предање каже, а посебно песма „Зидање манастира Љубостиње“, како је царица Милица зидала своју задужбину и да је сваки уграђени камен подарила за спомен палом српском витезу, погинулом у Косовском боју.

Српска православна црква, прогласивши кнеза Лазара за светитеља, почела је да ствара култ кнеза Лазара и његових косовских јунака, у чему велику заслугу имају кнегиња Милица и њен син деспот Стефан Лазаревић, чинећи многа богоугодна дела у њихову славу. Символ части и захвалности посвећен кнезу Лазару и косовским јунацима је Мермерни стуб на Гази Местану, који је подигао деспот Стефан Лазаревић 1402. године,

Најлепши стихови наше народне поезије исказани су у песмама косовског и покосвског циклуса. У њима су идеализовани косовски јунаци и нађено оправдање за њихов пораз, чиме је национална катастрофа претворена у националну снагу, која је одржавала и одржала српски народ у току векова робовања под Турцима. Кнеза Лазара и косовске јунаке црква и српски народ славе 28. јуна (н.к.) сваке године.

Србијом је после Косовског боја првих 16 година управљао кнегиња Милица и постепено своје малолетне синове уводила у државничке послове. Кнежевску власт предала је сину Стефану 1393. године, када је стекао пу-

нолетство (17 година). По угледу на своје свете претке, за чин предаје власти кнегиња Милица је сазвала Сабор високих световних и црквених великодостојника. Тада је кнегиња у беседи, према патријарху Данилу, поред осталог, казала: „Достохвалном Стефану достигнувши у узрасту мужа савршеног, по извољењем Божјим свише, родитељка уручује скиптар, а свеосвећени патријарх све то молитвама и полагањем руку благосиља“.

Царица Милица је последње дане свога овоземаљског живота провела у манастиру Љубостињи где је примила велики анђелски образ - велику схиму (највиши степен монашког завета), добивши име Јефросинија. У тим данима свога живота доживела је велику радост - женидбу деспота Стефана. Свадба је обављена у Београду на сјајно уређеном Стефановом двору почетком 1405. године. Свадбену радост допунила је виђењем своје деце.

Молитвено припремљена, преминула је 11. новембра 1405. године и сахрањена у својој задужбини, манастиру Љубостињи. Њену смрт су ожалели цела Србија, хиландарски монаси и многобројни пријатељи из иностранства.

Међу бројне Легенде и предања, везане за наше крајеве, убраја се и казивање о животу, раду и постојаности на нашим просторима историјске личности Вратка Немањића и његових синова (девет Југовића) и кћерке царице Милице. „Како год та казивања била дефинисана, дајемо им легимитет, јер их историја везује за наше крајеве читаво једно столеће“.

Ове недоумице разрешава биограф деспота Стефана Лазаревића, учени Константин Филозоф: „По предању, Вукан, најстарији син светог Симеуна, а брат Светог Саве, велики кнез роди жупана Димитрија, у светом иночком образу – Давид. Овај роди кнеза Вратислава, а овај кнеза Вратка, Вратко роди кћер Милицу, а она постаде супруга великог кнеза Лазара и роди три сина: деспота Стефана, Вука и Добривоја“.

Ова народна предања и историјски извори се поклапају. Давид, ктигатор манастира Давидовице, је прадеда кнегиње Милице и њене браће девет Југовића. Кнегиња Милица је „наше горе лист“, рођена је у Слатини код Бродарева.

У селу Лозној код Бијелог Поља Југовићи су подигли манастир Троношу, на ушћу истоимене реке у Лим.

Народна песма „Милош у Латиницама“ помиње овај манастир: „Да видите лијепу Троношу, виш Лознице, на реци Троноши, задужбину браће Југовића...“. А на Вукана Немањића и његове потом-

ке, и данас подсећа село Вукановићи у Потарју, где су се налазила природна добра; мајдани сиге, воденице и ваљарице.

Предање каже да је војска Влатка Вуковића, повлачећи се са Косова, дошла до планине Озрен, изнад села Милаковића, и да је за њих кнегиња Милица организовала прихватилиште за одмор и видање рањеника, па се по Царици Милици то место и данас зове „Царичина“.

Опет, предање каже да је Бошко Југовић рањен стигао у Стари Влах (код Ивањице) и тамо издахнуо. То место зове се Бошкови врхови. Владика Николај Велимировић, наводи да је ту било засађено девет храстова, а сигурно их је засадила сестра Милица, у спомен изгинуле браће. После много векова, (1911.г.), Бошков гроб је отворен и на дубини два и по метра нађени су остаци костура под сребрним шлемом и оклопом. На том месту подигнута је црквица (м.зв. Бедина Варош), где се, на Видовдан, одржава народни сабор.

Сачувано је сећање и на Југ Богдана у овом крају. Према турском попису с почетка шеснаестог века у нахији Љубовића уписано је село Долне Богдан, са шест домаћинстава. А то је данашње село Гробнице. Код Бродарева се налази село Балиће, које се раније звало Богдановићи, и под тим именом се помиње у једној пресуди пријепољског кадије из 1677. године. А једно брдо у селу Блишкови зове се Богданица. И тако је географија у тесној вези са историјом.

У селу Вранешу, централном делу жупе Љубовиће, српске домаћице сачувале су вез на коме су приказани Југ Богдан са својим синовима. На везу пише: „Нико нема што Србин имаде, Србин има девет Југовића и десетог старог Југ-Богдана“. Богдан је у средини, а Бошко на челу са Крсташ барјаком. На везу су имена: Бошко, Данко, Јанко, Влајко, Славко, Здравко, Станко, Војин и Дамјан.

И даље пратимо предање: Да је Милица као племенита жена и мудра владарка пренела оца и браћу и сахранила их у свом крају, у манастиру Давидовици, поред деде Вратислава. То су потврдила археолошка истраживања манастира 1958. године, под руководством Г. Мирјане Љубинковић. Пронађене су три надгробне плоче са грбом Вуканове породице, празан штит у медаљону. На једном се може јасно прочитати име Вратко. Том приликом пронађено је и девет глава браће Југовића. Лобање су похрањене у заједничкој гробници са осталим пронађеним главама и костурима.

Миле Вуловић

Од брвнаре до владичанског двора

ВЛАДИКА ЈАЊА ИЗ МИЛАНЦЕ

Владика Јања

У Орашцу, у срцу Шумадије, 2. фебруара 1804, по старом календару одиграо се пресудан догађај који је променио будућност Србије. Карађорђе је тада стао на чело Првог српског устанка којима је започета „нова епоха српске историје чија ће основна карактеристика бити ослобођење српског народа од туђинске

власти и стварање српске државе.“ На другој страни Србије у моравичком кршу у устаничкој години, али нешто раније 14. јануара 1804, по старом календару збиће се један, други, много скромнији породични догађај који ће имати своју симболичну везу са великим борбама за ослобођење од Турака. У Миланци, сеоцету подно планине Јавор, родио се Иван Нешковић, потоњи, познати црквени великодостојник, у завичају и шире, познат као владика Јања. Он ће својим делом бити један од заслужних Срба који су градили модерну Србију.

Био је једно од десеторо браће и сестара родитеља Нешка и Анђелије Недовић, старином од Никшића. Касније ће велика породица по свом претку понети име Нешковић. Отац будућег владике у моравичком крају био је зарана вичан перу. Прво је 19 година писар код кнеза Косте Рашковића, а затим код турског аге Муратовића до 1804. године. После и код Карађорђа, кнеза Максима Старовлаха и устаничких првака Аврама Лукића и Хаџи Продана Глигоријевића. Зато је и природно што се и млади Иван рано научио „књизи“. Кад је отворена школа у Заблаћу код Чачка Нешко је позван да буде учитељ. Са собом је повео и Ивана који, наставља да учи, да би, убрзо у манастиру Каленић будући владика и сам подучавао у тамошњој школи „сиротне и манастирске ђаке“

Школа у Миланци из 1853. године

Завичају се одужио подизањем школе и цркве о свом трошку

У окриљу Цркве добио је ново име Јоаникије, али често ће бити помињан и као Јанићије. Године 1826 рукоположен је за ђакона у Крагујевцу. Од 1831 до 1833 служио је као ђакон код београдског митрополита Милентија Павловића а када је овај умро вратио се у Каленић. Потом га је ужички епископ Нићифор Максимовић у Крагујевцу произвео у јермонаха. Интелигентни и умни Моравичанин скреће пажњу околине на себе. Кнез Милош га одређује да иде са новоизабраним београдским митрополитом Петром Јовановићем у Цариград да би присуствовао Јовановићевој хиротонији. По повратку из Цариграда остаје код митрополита три године као придворни јермонах. И у фебруару 1836, поново се враћа у манастир Каленић.

Наредних година њему се поверавају значајне црквене дужности и послови. Најпре је постављен за надзиратеља при обнови Студенице. Затим на молбу шабачког епископа одређен је за надзиратеља изградње епископског конака у том граду. Опет се враћа у Каленић и постаје његов настојатељ, а 1844 и игуман. Знамените 1847. године произведен је за архимандрита. После две године, 18. октобра 1849. године изабран је за епископа шабачког, и хиротонисан 23. октобра. У хиротонији су учествовали митрополит Петар, епископ ужички Никифор и епископ неготински Доситеј. Постао је епископ у 45 години живота.

Ово високо црквено звање које отвара „сва врата“ омогућило је новоизабраном владика да успоставља широке везе са најутицајнијим људима оног времена у Србији. Понајпре за богаћење духовног и материјалног живота Цркве за ширење културе, књижевности и просвете. Стизао је свуда и освајао људе својим, „живом нарави, бистром памети и шаливом беседом“, писао је угледни и учени Милан Ђ. Милићевић, који је најбоље познавао владика и пратио његов неуморни рад. Портретисао је Милићевић владика у

овим речима: „Јоаникије је био необичан владика међу нашим новијим владикама, био је владика правога српског типа. Био је патриот као да није носио пустињско рухо. Све јунаке који су се одликовали у борби за слободу узносио је хвалом, неким је ударао од студеничког мермера белеге на местима где су јунаштво показали.“

Један од највећих подухвата у животу епископа Јоаникија, пише Др. Љубомир Дурковић Јакшић, због чега ће се његово име спомињати док је Жиче, јесте обновљење седишта Прве српске епископије. У новембру 1854, кад је дошао у тадашњи Карановац (Краљево) за епископа ужичко-крушевачког, затекао је Жичу у рушевинама. Радове на обнову започео је 1855. године, а главне радове завршио у следећој години. Обнову је започео о свом трошку. Кад је то народ видео почео је и он помагати, прилозима и мобом. Затим су се верници јављали и из других крајева Србије. Стручну помоћ обезбедила је држава.

За заслуге у обнови Жиче, и не само ње, владика Јања је изабран за члана Друштва српске словености у децембру 1857. године. У образложењу, тада највеће научне установе у Србији, претече САНУ, стоји: „Владика Јанићије, осим што је познат у народу нашем као велики, и јавни и тајни, приватни и општински, добротвор, заслужује особиту благодарност и признање и нашег Друштва.“ Владика Јања био је такође књижевно надарен. Састављао је песму у десетерцу и лепо „ударао у гусле“ Поред осталих, оставио је свом народу, Пјесма о понављању манастира Жиче: *С Кошленика чудила се вила, / чудила се ња је десједила/над сасџавком Ибра и Моравел, / Ко јонавља иредијелу Жичу, / од куда му блајо да јонавља, / ил' му јосла царе од Московске, / ил' му даде књаже од Срдије? / Вилу слуша сџари ијумане, / исиред сџаре јонављене Жиче, / ња овако вили јројовара: / „Посесџиримо с Кошленића вило, / зар незнадеш, јро ње*

дољело, / који сџару сад јојравља Жичу? / Јанићије Нешковић владика, / од дијела Карановца јрада, / кој' Ужицом и Крушевцом влада, / и народу даје блајослове, / да му роди дијела јшеница, / и у брду винова лозица. /

Његови савременици и пријатељи који су га познавали и са великом пажњом пратили његов укупни рад, говорили су за њега, да је био човек који је познавао све знатније људе у Србији. „Велика је штета што толико своје познавање људи и догађаја није стављао на хартију него је све с њим отишло у гроб“. На срећу доста је и остало за потоње генерације. За радознале духове и учене људе, за љубитеље књижевности и уметности. Посебно је волео књиге и свим срцем радио на њеном ширењу у народу. Био један од оснивача библиотеке у Шапцу, материјално помагао и читалиште у Ужицу. Све што се штампало пратио је и био редовни претплатник на књиге и часописе. Узимао је и по неколико примерака и потом их великодушно поклањао љубитељима књижевности.

У владика Јањи талентовани и вредни људи који су исказивали уметничке склоности имали су пуну подршку. Помагао је и материјално, својим ауторитетом и угледом препоручивао их је држави. Био је пријатељ са Вуком Караџићем, пружао му велику помоћ у његовом великом научном послу. Примао га у свом епископском дому. На све стране сакупљао грађу која се односила на све области живота. Проналазио рукописне књиге, архиву, прикупљао историјске податке. Све је слао на поклон Српском друштву српске словености и Српском ученом друштву. Давао им је и лична материјална средства. Када је Друштво српске словености 1864, прерасло у Српско учено друштво, владика је изабран за члана.

У родну Миланцу, међу своје Нешковиће дошао је 1852. године као епископ, признат и познат у народу. Тада је одлучио да о свом трошку изгра-

ди школу која је већ наредне 1853, примила прве ђаке. После две године о свом трошку подигао је и цркву, родитељима и спомен плочу. Цркву је назвао по Светом Сави. На гробљу је такође родитељима подигао споменик на коме је овај натпис: „Која коса смаче нас и тебе ће, знај заистом али не знаш када ће. Зато имај срце чисто. 1853. Овај камен положи на гробу родитеља својих Јоаникије Нешковић, владика шаб(ачки)“.

Владика је врло рано почео побољевати, „први се почео лечити у Врњачкој Бањи“. На годину дана пред смрт у јесен 1872. године дошао је опет у Миланцу, да се увери да ли ће те јесени друга школска зграда примити нове ђаке коју је о свом трошку, као и прву, изградио. У извештају са тог путовања владика је написао: „Господин Бог благословио ово наше путовање благопријатним временом а добри и побожни народ са чиновницима и свештенством, својим дочецима тако увеличаше, да нисам ни у младим годинама свесрдније дочекиван бивао. Осим тога још и ово нам је допринело доста ка душевном и средачном задовољству што смо кроз брдовите пределе од Карановца па до Миланце са

колима сретно путовали, и тамо нову школу отворену нашли, а цркву такође у добром стању. Да сада са апостолом Павлом можемо рећи: Радост моја испуни се и утјеха обузе срце и душу моју“. Озарен последњим сјајем завичаја који му је остао у оку владика је 1873. умро. Милан Ђ. Милићевић, књижевник и секретар министарства просвете и црквених дела у „Српским новинама“ на првој страни написао је некролог, испративши владика на његово последње путовање овако: „Један од најстаријих архијереја у Србији, сведок стварања Српске Кнежевине, свагдашњи пријатељ књиге и просвете, обновилац седмеврате Жиче, просвећени владика ужичко-крушевачки Јанићије преминуо је 20. о. м. (фебруара) у 7 и по сахата у Карановцу. Владика Јанићија знала је и уважавала сва земља српска, који је до ситница познавао све тегобе свештеничке службе, и сав живот српског народа од старовлашких кулача до богатих дворова у престоници. Лака нека му је српска земља коју је љубио као прави и достојни син, и блажен спомен међу потомцима!“

Владика је свечано сахрањен у манастиру Жича. „На дан 22. фебруара кренуо је спровод, који су пратили 23 свештеника и који су носили ковчег на својим рукама до моста, а одатле грађани до Жиче. На спроводу је било до хиљаду душа“. Данас, у новом миленијуму, Миланца самује, лако је пребројати куће и људе, школа и црква деценијама се не оглашавају брујем. Одавно су склоне паду. Чека их тврда јаворска земља.

Емилијан Пројић

ОБИЧАЈИ О СКЛАПАЊУ БРАКА СНАЈО МИЛА, ЈЕСИ ЛИ СЕ НАРЕДИЛА?

Кићење невесте у Страњанима

Промењене друштвено економске прилике утицале су на породицу и обичаје у животу људи. Запажене су промене карактеристичне за обичаје везане за животни циклус који се састоји из три битна момента у животу сваког појединца. То су рађање-настанак живота, склапање брака-заснивање породице и смрт.

Некада је било уобичајено да се момак жени када послужи војску, а девојка се удавала после навршених 16 година. Ступало се у брак и раније да се не би испустила добра прилика, добар момак или девојка, или добра и богата домаћинска кућа и слично, или када је кући потребна нова радна снага. Дешавало се да су се због оваквих ситуација голобради младићи женили са већ одраслијим и зрелијим девојкама, старијим од себе. Родитељи су одлучили, а деца су морала да послушају, без обзира да ли им се изабраница или изабраник свиђају.

Ако је у кући имало више синова и кћери, полазило се од тога да се прво жени најстарији син и уда најстарија ћерка, па редом по старости. Али ни тога се није увек придржавало па су се преко реда момци женили и девојке удавале, бежале, не поштујући то неписано правило. Било је случајева да просци дођу да просе најстарију сестру, а испросе млађу јер се она допала младожењи. Момци су тежили да се ожене из другог села, а девојке су волеле да се удају у близини како би биле близу својих.

Када момак и девојка стасају за женидбу, односно удају, на многобројним

саборима, поселима током лета, слушајући жеље свога срца, а помало и савете својих родитеља и пријатеља, бирају себи прилику за брак. Оно што се лети на саборима припреми, то се с јесени спроведе. Након тих, ако се може рећи, забављања двоје младих, момак би девојци дао новац, као „бележ“ да је његова, а она би њему заузврат дала чарапе, пешкир, везену марамицу или каницу.

За разлику од данашњих модерних, муњевито склопљених, а често још брже разведених бракова, о чему се родитељи понекад обавесте када је све готово, некада су родитељи тражили својој деци прилику за женидбу, односно удају. Дешавало се у тим временима да се деца обично нису питала, већ су доведена пред свршен чин. Упознали би се понекад на самом венчању. Отишло се из једне крајности у другу.

Некада се водило рачуна да девојка пре удаје припреми и комплетира своју опрему за удају – спрему. Девојке имућнијих родитеља, нарочито ако су јединице, удајом су добијале, поред богате девојачке спреме, и нешто непокретног имања, па су се те девојке звале „миражцинке“ а спрема и имање које добију звао се мираз. Временом се све због све већег броја девојака на селу спрема допуњавала шивајим машинама тада већ познатим „сингерицама“ и свим могућим електричним апаратима за домаћинство. Удаја девојке без мираза у многим случајевима зависило је од њене лепоте и среће.

У случају да родитељи не дозвољавају ћерки да се уда за свога изабраника, она у договору са момком побегне његовој кући. После неколико дана момков отац, или неко други старији, долази девојчиним родитељима и тражи сагласност за мир. У већини случајева родитељи постижу споразум и уговарају венчање и свадбу.

Домаћинства која немају синове већ само кћери, да им се огњиште не би угасило, доводе једног зета у кућу. Зет у том случају обично узима славу те куће.

После претходних разговора, договора и распитивања преко посредника и пријатеља, у заказан дан, обично у попдневним или раним вечерњим часовима, најчешће нерадним даном, отац, стриц и други момкови рођаци, заједно са њим одлазе у кућу изабране девојке, да је просе. Када би момак полазио у просидбу, на њега би бацали чичак да се на њега девојка залепи као чичак за одећу, или обратно, да девојка кроз прстен погледа момка да би се заљубио у њу.

Након дужег, по обичају намерног натезања, приче и хвале, питала би се девојка да ли воли тог момка, да ли се њему обећала или неком другом и да ли жели да се уда за њега. Када девојка одговори потврдно, младожењин отац даје прстен девојци. Износи се балон са ракијом, печени ован са роговима, погача. Будућа свекрва ставља већу количину плетива, а будући свекар, полаже већу суму новца, и то три пута ставља. Тада се пријатељи изљубе а песма увелича славље. Девојка узвраћа даровима, заказује се дан свадбе.

Дешавало се да се приликом просења родитељи девојке нису за тај брак и при том износе своје ставове: „Није он за нас, није добар, сиромашан је, није виђен, леп...“ Могу да наведу и друге разлоге, али као и увек, љубав победи и двоје младих се договоре када да је момак украде. Договоре се где ће се наћи и у које време. Девојка свој одлазак обично припреми са неком другарицом, која ће јој у томе помоћи. Младожења са својим друговима, са неким од родбине, у договорено време и на већ одређеном месту, узме, украде девојку. Тај чин означе песмом и пуцњима, тако да дају до знања да су украли девојку. Домаћин куће у коју је девојка отишла, која ју је украла, преко пријатеља, познаника, тражи одобрење девојчиних родитеља да их приме у своју кућу ради мира, јер су им ћерку украли за свога сина. Дешавало се да младин отац одуговлачи јер није био за тај брак, или није био упознат да ће до тога барака доћи. У таквим околностима понегде се дешавало да младожењин отац и по три пута понавља своју намеру. Када добије одобрење да може доћи, он

са собом на мир поведе још пар својих рођака или пријатеља. На мир се носила кафа, шећер, ракија, кокошка. Није се носило много ако се сумњало да ли ће их пријатељ примити. Када дођу младиној кући, питају домаћина: „Имал изволте“. Овај и даље љут одговори: „Има, има, ајде слободно“. Уђу у кућу, поздраве се, али не као пријатељи. Седе, разговарају о свакодневним темама и другим мање битним стварима а не причају о разлогу свог доласка. После одређеног времена, када младожењин отац процени да је време за почетак разговора о разлогу доласка, каже: „Вала, пријатељу, ти си на мене нешто љут. Нисам ти ја крив. Судбина је таква била!“ Младином оцу и даље није право, али, ипак. Преломи и каже: „Вала, ниси ни ти ни ја. Моја ћерка ме није питала, а ја је ту не би никада дао. Било шта је било, нека им је срећно, ми смо од данас пријатељи!“ Изљубе се и од тада су пријатељи. До тада су у току разговора пили ракију нон стоп, сви једнако из исте чаше, а сада, када су се измирили и постали пријатељи, узимају велику чашу и здраве једни другима. Веселе и расположење чине своје, па се деси да уместо чаше чанак заузме место. Домаћин узме чанак, наслужи ракију и здрави пријатељу: „Пријатељу, здрав се!“ Овај је главно завршио, помирио се са пријатељем, али се као нећка: „Богами, ја не знам да ли ћу моћи“. У жељи да га угости и покаже своју одлучност, он му одговара: „Богами ћеш морат. Ми смо од сада пријатељи, нема друге!“ Чанак за чанком, пријатељ са пријатељем, младожења са младом. Љубав је победила. О свадби ће лако.

Свадба се заказивала обично за јесен, па до божићних поклада, обавезно и увек када није пост. Пре свадбе младожењин отац или неко од мушке фамилије, пуном окићеном флашом ракије, здравицом „буклијом“, обилази и позива на свадбу сватове и законике: кума, старог свата, војводу, бајрактара, ручног девера... Здравница би била лепо окићена цвећем и даровима. Свако би попио из флаше ракију, наздравио младенцима и домаћину који их позива, китио флашу каницом, чарапама, пешкиром, кошуљом, новцем у новије време. Обичај је, ради напретка и берићета, да се после сваког наздрављања у здравицу доспе ракија, тако да она увек буде пуна.

За венчаног кума обично се узимало лице које је крстило младожењу, лице са којим је окупљена момкова кућа. Стари сват је обично младожењин ујак, девер је обично брат или неко од ближе родбине, бајрактар је неко од зетова. Сват који је био задужен за полазак, повратак, понашање сватова, водио ред на свадби, имао је звање домаћин сватова, а то је обично младожењин стриц. Постојао је

тада и сват-законик који се звао војвода или камарџија, а био је задужен за превоз младине спреме, ћилима, дарова, свега што је носила у нови дом. То је био неко од рођака. Спрема је била сложена у дрвеним сандуцима, који су товарени на лепо окићене коње. Знало се рећи: „Два пуна сандука спреме је донела, једва је оно јадно кљусе ишло од терета“. Кум и стари сват су сведоци младенцима пред Богом, девер преводи младенце у нови живот, а војвода се стара о реду на свадби.

Музика, сватовске песме, шале, весеље били су тада саставни део сваке свадбе. Сваки сват који је био у могућности, најављивао је свој долазак пуцњем пред младожењиним кућом. Ту су их девојке, обично оне које су блиске младожењиној кући, китиле цветовима а понегде и пешкиром. Цветове су девојке правиле од грана босилјка, шимшира, кадифе. Стављају се на десни део груди, а пешкир се закачиће на десно плеће или раме. Пешкирима и цвећем су кићени и сви коњи и кола која учествују у свадбеној колони. Сваки свадбар за примљени цвет или пешкир дарује девојке које су га китиле. Те девојке дан пре свадбе венцем од цвећа оките капију испред куће код момка, а китила се и капија код девојке. Уобичајено је било да сви који долазе у сватове, нарочито ближја родбина, поред поклона младенцима, нарочито законике, доносе прилоге у јелу и пићу: печено пиле или јагње, погаче, балоне ракије и друго. Музика, кларинет, фрула, а и бубањ је знао да се чује далеко, у друго село. Посебну драж су чиниле јенђе, лепо обучене и окићене девојке, загрљене и стално са песмом.

По поласку сватова пуцало се, пила ракија за срећна пута, песма се певала и формирала колона. Испред свих сватова јаше војвода са искићеним пуним балоном ракије, за њим бајрактар са заставом, а затим остали сватови по старешинству. На сваком узвишењу стајали би у групи остали сељани, гледали сватове, бројали коње, коментарисали свако на свој начин. По испраћају сватова враћали би се кући како би се спремили за дочек сватова и долазак младе. Нико се није љутио ако би колона сватова прошла пољем непожњевене пшенице, конопље, кромпира, непокошене ливаде или слично, јер тада је важило неписано правило: „За сватове суда нема“.

Долазак девојчиној кући сватови најављују пуцањем. Сватови се не пуштају у двориште девојчине куће док момкови сватови не погоде јабуку високо учвршћену на неком дрвету или мотки испред улазне капије. Тек када момкови сватови погоде јабуку, пуштају се у двориште, а по договору, одређен број